

“ארבעה מלכים מה שתבע זה לא תבע זה” –
תיאולוגיה והיסטוריוסופיה בדרשת זכדי בן לוי

גלעד ששון

השאלה אם בדרשותיהם על המקרא ועל גיבוריו חכמים מפנים את מבטם לעבר המקראי או לחילופין להווה ולעתיד נידונה רבות במחקר. היו מי שטענו ש"אין ספק שחכמים לא היו מעוניינים כלל ועיקר בדמויות ההיסטוריות הריאליות שבמקרא, אלא בלקח, שאישיות מפורסמת עשויה, או עלולה, ללמד את בני הדורות הבאים... לא דוד ושאול, אף לא לאה ודינה, ההיסטוריים הם שעמדו במרכז עניינם של החכמים".¹ מנגד היו מי שהסתייגו מהכללה גורפת וביקשו לחלק בין סוגים שונים של דרשות. יש דרשות שהן "פיתוח פרשני-אומנותי מיוחד של מאורע סתם מן העבר", בעוד מקורות אחרים "עיקר עניינם הוא בהווה, שבו מצויים הם וקהלם, ובעתיד, שלקראתו הם מחנכים את עמם".² יש חוקרים שביקשו לראות בקריאה הדרשנית חיבור בין שתי נקודות המבט. יש שדיברו על כך שחלק מהדרשה פונה לעבר בעוד שחלק אחר פונה לעתיד, ואחרים דיברו על כך שהמתודה הדרשנית במהותה היא החיבור בין העבר להווה ולעתיד.³

המאמר שלהלן מבקש לגעת בשאלה זו מתוך עיסוק בדרשה אחת העוסקת בדמויות המקרא. רבים מקוראיה לאורך הדורות ראו בה כמי שמבקשת להעביר מסר מחנך

1 הר, עמ' 138–141. אף על פי שעבר זמן רב מאז כתיבת הדברים, לאחרונה שב והציג עמדה זו מיליקובסקי (חלק המבוא והמהדורה המדעית), עמ' 7: "בחיבורים אלה עמודים רבים עוסקים באישים ובמאורעות המתוארים במקרא, אלא שהם נטולי גישה היסטורית, המתייחסת לאישים ולמאורעות בהקשרם הם. מדרשי האגדה של חז"ל, כמו חיבוריהם ההלכתיים, עניינם בהווה ובעתיד. אמנם ההתייחסות להווה ולעתיד היא באמצעות העבר, אך אין בהם עיסוק במאורעות העבר כערך לעצמו". מיליקובסקי נדרש לסוגיה זו בבקשו לתאר את סדר עולם כחריג בקרב ספרות חז"ל.

2 שנאן, עמ' 214, וראו בהערה 68 את הסתייגותו מעמדתו של הר.

3 על חיבור בדרשה אחת של המבט לעבר עם המבט לעתיד ראו ארטמן-פרטוק. על כך שהמתודה הדרשנית היא במהותה חיבור בין הזמנים ראו בווארין, עמ' 39: "רצוני להציע שהאגדות שיוצרת ההיסטוריה אכן ניתנות לקריאה כהיסטוריוגרפיה וכפרשנות של העבר, ואז אמנם ניתן לקרוא את האגדה כפרשנות המקרא. במילים אחרות, אנו חוזרים לרעיון שהאגדה היא היסטוריוגרפיה במלוא מובן המילה, אך לא משום שהיא מייצגת התחברות סובייקטיבית אמיתית עם העבר מצד גאונים, אלא משום שהיא מציגה את העבר כפי שהוא הוצג על ידי התרבות שבמסגרתה נוצר. המדרש הוא בבחינת שיקוף המציאות שראו חז"ל במקרא מבעד למשקפיהם, שהיו צבועים בצבעים אידיאולוגיים". בכיוון דומה הלך לוינסון, עמ' 35–37, אלא שהוא אינו מדבר על עבר מול הווה ועתיד אלא על פרשנות מול קריאה אידיאולוגית.

ומאלף לשומעיה או לקוראיה בהווה ובעתיד בלבד. קריאה מדוקדקת של הדרשה מלמדת כי [א] המסר שמבקש הדרשן להעביר בדרשתו אינו המסר שקוראים אלה ייחסו לו. [ב] בנוסף למסר התיאולוגי, בדרשה זו קיימת מגמה היסטוריוסופית המבקשת לשקף ולהסביר את מאורעות העבר המקראיים. כך שמדובר בדרשה המשלבת את המבט להווה ולעתיד עם המבט לעבר המקראי. יש בה גם מסר מחנך ומאלף אבל גם ניסיון להסביר את ההיסטוריה המקראית.

במדרש איכה רבה (פתיחתא, ל, מהדורת בובר, עמ' 32, וכן ד, טו) מובאת דרשה של האמורא זבדי בן לוי (דור ראשון לאמוראי ארץ-ישראל) המשווה בין ארבעה מלכים. בדרשה מתוארים המלכים דוד, אסא, יהושפט וחזקיהו המצויים בסיטואציה מלחמתית. בעוד דוד מתואר כמי שמבקש סיוע אלוהי למאמציו הצבאיים, שלושת המלכים האחרים מתוארים באופן הדרגתי כמי שסומכים יותר ויותר על הסיוע האלוהי תוך שהם מצמצמים את פעולתם האנושית. חזקיהו, המלך האחרון בסדרה, מתואר כמי ששכב על מיטתו בזמן שה' השמיד את צבא סנחריב מלך אשור ואפילו שירת תודה אינו אומר. דרשת זבדי בן לוי זכתה להתייחסויות רבות בקרב מפרשים והוגים. יש מי שסברו כי הדרשה באה לשבח את דוד, בעוד אחרים טענו כי דווקא חזקיהו הוא הגדול מבין המלכים. כפי שיוצג להלן, אין בדרשה אמירה שיפוטית החלטית וכך התאפשרו שני כיווני הפרשנות הסותרים.

דוגמה לפרשנות שלפיה דוד הוא המלך האידאלי ניתן לראות בדברי הרמח"ל (איטליה-הולנד, 1707-1746) המובאים בחיבורו "מסילת ישרים". במסגרת הפרק "בביאור הנקיות", הרמח"ל עוסק ב"עבירות שאדם דש בעקביו": "ואמרו זכרונם לברכה, שדוד היה נזהר ומנקה עצמו נקיון גמור מכל אלה, ועל כן היה הולך למלחמה בבטחון חזק, והיה שואל: 'ארדוף אויבי ואשיגם ולא אשוב עד כלותם' (תה' יח, לח), מה שלא שאלו יהושפט אסא וחזקיהו, לפי שלא היו מנוקים כל כך".⁴ לפי הרמח"ל, דוד שהיה נזהר

4 רמ"ח לוצאטו, מסילת ישרים, עמ' פז. נראה שהרמח"ל הולך בעקבות העיבוד והפירושו של הדרשה בספר הזוהר, פרשת מקץ, דף קצח ע"ב, שגם הוא דן בעברות שהאדם דש בעקביו: "ות"ח ארבע מלכין הוו מאן דשאל דא לא שאל דא =] ובא וראה ארבעה מלכים היו מה ששאל זה לא שאל זה], דוד אמר 'ארדוף אויבי ואשיגם ולא אשוב עד כלותם' (תהלים יח, לח). מאי טעמא? בגין דהוה אסתמר מאלין חובין ולא יהיב דוכתא לשנאוי לשלטאה, ועל דא בעי למרדף אבתרייהו תדיר ולא ירדפון אינון אבתריה למתבע חובי ויפול בידייהו [=] מה הסיבה? משום שהיה נשמר מאלו העברות, שאדם דש ברגליו, ולא נתן מקום לשונאיו לשלוט, ועל כן רצה לרדוף אחריהם תמיד, והם לא ירדפו אחריו לתבוע עוונותיו ויפול בידיהם]. אסא הוה דחיל יתיר אף על גב דהוה מפשפש בחטאוי ולא כדוד מלכא, איהו בעי למרדף אבתרייהו ולא יגיח לון ויקטול לון קודשא ב"ה וכך הוה [=] אסא היה מפחד יותר אף על פי שהיה מחפש בחטאיו ולא כדוד המלך, הוא ביקש לרדוף אחריהם ולא ילחם עמהם, והקב"ה יהרוג אותם וכך היה] דכתיב 'וירדפם אסא והעם אשר עמו וגו'' (דברי הימים ב יד, יב) וכתיב 'ויגוף יי' את הכושים לפני אסא ולפני יהודה וינוסו הכושים' (שם יא). דוד מה כתיב ביה? 'ויכם דוד מהנשף ועד הערב למחרתם' (שמואל א ל, יז), אבל אסא איהו רדיף וקודשא בריך הוא מחי [=] הוא רודף והקב"ה הורג]. יהושפט מלך יהודה אוף הכי נמי הוה שאל ואמר לא יכילנא למרדף אנא ולא לקטלא אלא אנא אומר ואת קטיל לון בגין דלא הוה מפשפש כל כך כאסא וקודשא בריך הוא עבד ליה הכי [=] גם הוא ביקש ואמר איני יכול לא לרדוף ולא להרוג אלא אני אשרי ואתה תהרוג אותם, מפני שלא היה מחפש כל כך כמו אסא, והקב"ה עשה לו כן] דכתיב 'ובעת החלו ברנה ותהלה נתן יי' מארבים על בני עמון מואב והר שעיר הבאים ליהודה וינגפו' (דברי הימים ב כ, כב). חזקיהו מלך יהודה אוף הכי נמי אמר אנא לא יכילנא לא לזמרא ולא למרדף ולא לאגחא קרבא בגין דדחיל

מהעברות שבני האדם מזלזלים בהן היה בטוח בהצלחתו בקרב ולכן נזקק פחות לסיוע אלוהי. לעומתו, שאר המלכים שלא היו זהירים בכך לא היו בטוחים בהצלחתם ולכן סמכו יותר על הנס.

פרשנות הפוכה, הרואה דווקא את חזקיהו כמלך האידיאלי, מובאת בפירושו רבינו בחיי בן אשר, פרשן התורה (ספרד, 1255–1340), על פרשת המן שבספר שמות (טז, ד, מהדורת הרב שעוועל, עמ' קמא):

והיה יורד [= המן] בלילה והם ישנים על מטותם כדי שישכימו בבקר וימצאו פרנסתם מזומנת... וכן בחזקיהו שאמר להקב"ה אני אין בי כח להרוג ולרדוף ולא לומר שירה אלא אני ישן על מטתי ואתה עושה... וכמו שדרשו במגלת איכה רבתי. ותמצא פסוק אחד באור לכל זה: "כן יתן לידידו שְׁנָא" (תהלים קכז, ב), כי הוא יתעלה יתן לאוהביו בשעת השינה מה שמיגיגים "משכימי קום מֵאַחֲרֵי שְׁכַת" (שם) אחר היגיעה והעמל שעדיין הם אוכלים בעצבון, וא"כ שוא למשכימים לכל אותו טורח כי מה שהם מוצאים אחר הטורח נותנו הקדוש ברוך הוא לאוהביו בשעת השינה בלא טורח...⁵

רבינו בחיי משווה את חזקיהו שנושע בזמן שישין לבני ישראל שבזמן שנתם בלילה ה' דאג להם למזון. הן ישראל והן חזקיהו זכו לנסים מפני חיבתם לפני ה'. על אף שהרמח"ל ורבינו בחיי חלוקים בשאלה מיהו המלך האידיאלי, שניהם מסכימים כי דרשת זכדי בן לוי עוסקת בשאלה התיאולוגית בדבר היחס בין הפעולה האנושית לזו האלוהית. דוד בחר לפעול בעצמו ופחות לסמוך על הנס, בעוד חזקיהו בחר לא לפעול כלל ורק לסמוך על ה'. קריאה זו של הדרשה הופכת את המסר שלה לאקטואלי עבור האדם המאמין בכל זמן ובכל מקום השואל את עצמו כיצד עליו לנהוג בחייו שלו. האם לסמוך על הנס או דווקא לפעול בכל יכולתו האנושית?

אפרים אלימלך אורבך התייחס לדרשה הזו בהערת שוליים בספרו "חז"ל פרקי אמונות ודעות" במסגרת דיון על מוטיב "ירידת הדורות", וכך כתב: "מוטיב דומה על ירידת דורות נמצא באיכ"ר... על דוד, אסא יהושפט וחזקיהו, אבל נתרכך הרבה ונשא אופי קווייטיסטי".⁶ מצד אחד, אורבך רואה את הדרשה כעוסקת ב"ירידת הדורות"; אך מצד שני המוטיב נושא אופי "קווייטיסטי". אם הנושא הוא "ירידת הדורות" משמע שמדובר בדרשה המתארת את שושלת דוד כתקופה של ירידה הדרגתית. לפי קריאה זו, מדובר בדרשה היסטורית שמבטה לעבר. דוד הוא הנמצא בנקודת השיא וחזקיהו בנקודת השפל.

מאלין חובין דקאמרן [= גם הוא אמר אני לא יכול לא לשיר ולא לרדוף ולא לערוך קרב מפני שפחד מאלה העברות שאמרנו], מה כתיב? 'ויהי בלילה ההוא ויצא מלאך יי' ויך במחנה אשור מאה ושמונים וחמשה אלף וישכימו בבקר והנה כלם פגרים מתים' (מלכים ב יט, לה), וחזקיהו היה יתיב בביתיה ושכיב בערסיה וקודשא בריך הוא קטיל לון [= וחזקיהו היה יושב בביתו ושוכב במיטתו והקב"ה הרג אותם]. על העיבוד והשינוי של החומר האגדי של חז"ל בספר הזוהר ראו ישראל, עמ' 24–38.

פרשנים והוגים נוספים קראו את הדרשה באופן שחזקיהו הוא המלך האידיאלי ראו: ר"ח בן עטר, אור החיים, שמות יד, יד; רי"י הכהן, צפנת פענח, שמות פרשת בשלח (על הפסוק "ה' ילחם לכם ואתם תחרישון"); הנ"ל, תולדות יעקב יוסף, פרשת שמות, עמ' קפח; רא"י העשיל, אוהב ישראל, ליקוטים חדשים פרשת משפטים, עמ' שיט.

6 אורבך, עמ' 439, הע' 22*.

אך אם הנושא הוא ה"קווייטיזם" אז [א] הדרשה מצדדת בהתנהגות חזקיהו, [ב] אין מדובר בדרשה היסטורית אלא תיאולוגית, שהרי זו הגדרת המושג:

הקווייטיזם ידוע בתולדות הדת כדרך אל אלוהים תוך נטישת האני. מגמתו העיקרית היא המתת הכוחות הטבעיים כדי לאפשר את פעולת אלוהים בתוך האדם... אין אלוהים יכול לפעול כל עוד פועל האדם, ויהיה זה במחשבה בלבד. חיים דתיים אמיתיים משמעם הזדהות מלאה עם פעולת אלוהים, שהיא רצונו. אין אפוא דרך להזדהות או איחוד זה, אלא בהמתת הרצון האנושי... ככל שיצליח האדם להימנע מפעולה רצונית שלו, בה במידה יקרב את הגשמת רצון אלוהים עלי אדמות.⁷

לא ברור מדברי אורבך אם המילים "אבל נתרכך הרבה ונשא אופי קווייטיסטי" מתייחסות לדרשת זבדי בן לוי או לפרשנות המאוחרת שלה. אם בדבריו הוא מתייחס לדרשה עצמה אזי יש בהם חוסר החלטיות אם מדובר בדרשה היסטורית על ירידת הדורות או דרשה תיאולוגית קווייטיסטית, ולפיכך גם לא ברור מדבריו אם הדרשה מתארת תהליך הדרגתי של נפילה או שמא של עלייה.

במאמר זה אבקש לקרוא מחדש את הדרשה תוך עיון מדוקדק בפסוקי המקרא ולטעון כי הקריאה המבקשת להעמיד את המלך (דוד או חזקיהו) במרכז (בהתאם לשתי הקריאות שהוצעו לעיל) היא קריאה הרחוקה מכוונת מחבר הדרשה. כפי שיובהר להלן, המלכים נאלצים לסמוך על הנס לנוכח ההתדרדרות של המצב הביטחוני-צבאי בזמנם. הם אינם מבקשים לסמוך על הנס מתוך בחירה אלא סומכים עליו בעל כורחם. לאור טענה זו יש לראות את דרשת זבדי בן לוי כדרשה המתארת תהליך ירידה הדרגתי ששם במרכז הדרשה דווקא את ה' כמי שמסייע לאהוביו בכל מצב. נוסף על מסר תיאולוגי זה בדרשה ישנו גם מבט לעבר המקראי, מתוך רצון להסביר את המהלך ההיסטורי של שושלת בית דוד. מכל מקום אין לראות את הדרשה, כפי שחשבו רבים מפרשניה, כדרשה המבקשת להעביר מסר בנוגע ליחס בין פעולת האדם לפעולה האלוהית. ראייה לכך היא העובדה שלפי קריאה זו העיקר חסר מהספר. בדרשה אין אמירה ברורה מי מהמלכים גדול ממי, עובדה שאפשרה קריאות סותרות כפי שהובא לעיל.

א. ניתוח הדרשה

כאמור, דרשתו של זבדי בן לוי מובאת במדרש איכה רבה. הדרשה מופיעה פעמיים, פעם אחת בפתיחתאות (פתיחתא ל) ופעם שנייה כדרשה על פרק ד פסוק יב.⁸ וזו לשון הדרשה (הנוסח על פי מהדורת בובר, עמ' 32):

7 ש"ץ אופנהיימר, עמ' 21. ש"ץ אופנהיימר, שם, עמ' 110, מתייחסת ספציפית לדרשה על ארבעת המלכים בעקבות תולדות יעקב יוסף הקורא את הדרשה באופן קווייטיסטי (לעיל הערה 5). ראו גם פייקאד', עמ' 92-93. אורבך, שם, מפנה לסיפור החסידי "סיפור של ישועה" המובא אצל עגנון, ספר סופר וסיפור, עמ' תלט. גם בסיפור זה ישנו שילוב של הקווייטיזם וירידת הדורות מהבעש"ט למגיד ממזריטש, ממנו לר' משה ליב מסאסוב וממנו לר' ישראל מרוז'ין.

8 לדעת בובר, עמ' 32, הע' א, הועברה הדרשה לפתיחתא רק בשלב מאוחר ואז נוספה לה המילה "פתח". סקירת המחקר בשאלת מקורותיה של הפתיחתאות במדרש איכה רבה ראו רייזל, עמ' 184-185.

זבדי בן לוי פתח: "לא האמינו מלכי ארץ וגו'" (איכה ד, יב) — ארבעה מלכים היו, מה שתבע זה לא תבע זה, ואלו הן: דוד, אסא, יהושפט, וחזקיהו. דוד אמר: "ארדוף אויבי ואשיגם וגו'" (תהלים יח, לח). אמר לו הקדוש ברוך הוא: אני עושה כן. הה"ד "ויכם דוד מהנשף ועד הערב למחרתם" (שמואל א ל, יז) — מהו "למחרתם"? ר' יהושע בן לוי אמר: לשני לילות ויום אחד, היה הקדוש ברוך הוא מאיר לו בלילות בזיקין וברקים. כמה דתנינן תמן: על הזיקין ועל הזועות ועל הברקים. הה"ד "כי אתה תאיר נרי וגו'" (תהלים יח, כט). עמד אסא ואמר: אני אין בי כח להרוג להם, אלא אני רודף אותם ואתה עושה, אמר לו: אני עושה, שנאמר "וירדפם אסא והעם אשר עמו וגו' כי נשברו לפני ה' ולפני מחנהו" (דברי הימים ב יד, יב), "לפני אסא" אין כתיב כאן, אלא "לפני ה' ולפני מחנהו".

עמד יהושפט ואמר: אני אין בי כח לא להרוג ולא לרדוף, אלא אני אומר שירה ואתה עושה. אמר לו הקדוש ברוך הוא: אני עושה. שנאמר: "ובעת החלו ברנה ותהלה נתן ה' מארבים על בני עמון מואב והר שעיר וגו'" (דברי הימים ב כ, כב). עמד חזקיהו ואמר: אני אין בי כח לא להרוג ולא לרדוף ולא לומר שירה, אלא אני ישן על מטתי ואתה עושה. אמר לו הקדוש ברוך הוא: אני עושה. שנאמר "ויהי בלילה ההוא ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור וגו'" (מלכים ב יט, לה).

דרשת זבדי בן לוי מורכבת מחמישה חלקים. החלק הראשון הוא כותרת המציגה את ארבעת המלכים ש"מה שתבע זה לא תבע זה". בכל אחד מארבעת החלקים הבאים מוצג המלך, תביעתו והיענות ה' לתביעה. תביעת שלושת המלכים שלאחר דוד פותחת במילים "אני אין בי כח" ולאחריהן הפירוט של היעדר הכוח. הפירוט הוא הדרגתי והוא כולל הרג, רדיפה ואמירת שירה. לכל ארבע התביעות תשובת ה' זהה: "אני עושה" ושללתביעת דוד נוספת המילה "כן".

הפסוק הפותח את הדרשה הוא "לא האמינו מלכי ארץ כל יושבי תבל כי יבא צר ואויב בשערי ירושלים" (איכה ד, יב). מי הם המלכים שלא האמינו? מהדרשות הבאות לאחר דרשת זבדי בן לוי משתמע כי מדובר בחוסר האמונה של מלכי האזור שירושלים יכולה ליפול. זו משמעותו הפשוטה של הפסוק.⁹ לכאורה אין קשר בין פסוק זה לדרשת זבדי

9 וכך המשך הדרשה: "כמה נשתייר מהם? רב אמר: עשרה, שנאמר 'ונער יכתבם' (ישעיהו י, יט), שכן דרכו של נער להיות כותב יו"ד. ר' אלעזר אומר: ששה, שכן דרכו של נער להיות שורט שריטה. ר' יהושע בן לוי אומר: חמשה, שנאמר 'שנים שלשה גרגרים בראש אמיר' (שם יז, ו). ר' יהודה בר סימון אמר: תשעה, הה"ד 'ארבעה חמשה בסעיפיה פוריה' (שם). ר' תנחום בן חנילאי אמר: ארבעה עשר, הה"ד 'שנים שלשה גרגרים בראש אמיר ארבעה חמשה בסעיפיה פוריה' (שם). בין כדברי אלו ובין כדברי אלו הכל מודים שנבוכדנצר היה אחד מהם. אלא כיון שאמר לו הקדוש ברוך הוא: עלה והחריב בית המקדש, אמר: לא בעי אלא מצמצא יתי מעבד לי כזה דעבד לסבי [לא רוצה, אלא כובש אותי, עושה לי כמו שעשה לסבין]. מה עשה? בא וישב בדפני של אנטוכיא, ושלח נבזוראדן רב טבחים להחריב את ירושלים. ועשה שם שלש שנים ומחצה. בכל יום ה' מקיף את ירושלים ולא היה יכול לכבשה. בקש לחזור, נתן הקדוש ברוך הוא בלבו התחיל ממדד בחומה, והיתה שוקעת בכל יום טפחיים ומחצה עד ששקעה כולה. וכיון ששקעה כולה נכנסו השונאים לירושלים. על אותה שעה הוא אומר: 'לא האמינו מלכי ארץ וכל יושבי תבל כי יבא צר ואויב בשערי ירושלים'. כיון שחטאו גלו, וכיון שגלו התחיל ירמי' מקונן עליהם 'איכה'".

בן לוי אלא לדרשות שבאות בהמשך. נוסף על כך לא ברור הקשר בין דרשת זבדי בן לוי לדרשות הבאות בעקבותיה. הדרשה עומדת בפני עצמה; היא פותחת בכותרת המתייחסת לארבעת המלכים ומסתיימת לאחר ההיענות לתביעת חזקיהו. הדרשות בהמשך, המקשרות את מפלת סנחריב לנפילת ירושלים בידי נבוכדנצר, הן כבר נושא חדש. נוצר רושם כי דרשת זבדי חוצצת בין הפסוק מאיכה לבין הדרשות המתייחסות אליו.

נראה להציע שתי אפשרויות לכך שגם דרשת זבדי בן לוי מתקשרת לפסוק מאיכה. האפשרות הפשוטה היא שאחרי כל הנסים שנעשו למלכי יהודה גם בחולשתם, כפי שמתואר בדרשה, לא האמינו מלכי האזור שירושלים יכולה ליפול לידם. לפי הסבר זה הפסוק מאיכה נשאר במשמעותו המקורית. אפשרות שנייה, מורכבת יותר, היא שגם דרשת זבדי בן לוי היא על הפסוק מאיכה באופן שונה ממשמעותו הפשוטה. "מלכי ארץ" הם לא מלכי האזור אלא שלושת המלכים אסא, יהושפט וחזקיהו. ואת הפסוק הוא קורא כך: שלושת המלכים לא האמינו כאשר בא צר ואויב בשערי ירושלים. את המילה "כי" זבדי בן לוי לא קורא במשמעות של "אשר" או "ש" אלא במשמעות של "כאשר";¹⁰ הרי שלושת המלכים נמצאים בסיטואציה שבה ממלכתם, שבירתה ירושלים, נמצאת לפני מתקפה.¹¹ אין הכוונה לחוסר אמונה בהיתכנות ההתרחשות אלא חוסר אמונה במישהו. אין מדובר בחוסר אמונה בה' שהרי הם מבקשים את עזרתו, נראה אם כן כי הכוונה לחוסר אמונה בכוחם.

המילה "תבע" המתארת את פניית ארבעת המלכים אל ה' משמעה דרישה, אפילו בתוקף, כך שלכאורה כל הארבעה מבקשים עזרה אבל באופן לא ראוי. למרות זאת בלשון חז"ל המילה "תבע" באה גם במשמעות של בקשה שאין בה תוקפנות או חוצפה.¹² משמעות זו מתאימה גם לדרשת זבדי בן לוי, שאם לא כן אף אחד מהמלכים לא נהג כראוי בבקשתו. סיוע לכך עולה מדרשה המובאת בבראשית רבה (סה, ט, מהדורת תיאודור-אלבק, עמ' 717) שבה מסופר על שלושת האבות שתבעו מה':

"ויהי כי זקן יצחק" (בראשית כז, א) — אמר ר' יודה בר' סימון: אברהם תבע זקנה, אמר לפניו: רבון כל העולמים אדם ובנו נכנסים למקום ואין אדם יודע למי יכבד, מתוך שאת מעטרו בזקנה אדם יודע למי יכבד. אמר לו הקדוש ברוך הוא: חייך, דבר טוב תבעתה וממך הוא מתחיל. מתחלת הספר ועד הנה אין כתוב זקנה, וכיון שעמד אברהם אבינו נתן לו זקנה שנ' "ואברהם זקן וגו'" (שם כד, א). יצחק תבע ייסורין, אמר לפניו: רבוננו של עולם אדם מת בלא ייסורין מידת הדין מתוחה כנגדו, [מתוך שאת מביא עליו ייסורין אין מידת הדין מתוחה כנגדו]. אמר לו הקדוש ברוך הוא: חייך, דבר טוב תבעתה וממך הוא מתחיל. מתחילת הספר ועד כאן אין כת' ייסורין, וכיון שעמד יצחק נתן לו ייסורין "ותכהין עיניו" (שם כז, א).

יעקב תבע את החולי, אמר לפניו: רבון כל העולמים אדם מת בלא חולי ואין מיישב את בניו, [מתוך שהוא חולה שנים ושלושה ימים הוא מיישב את בניו]. אמר

10 "כי", בן-יהודה, ה, עמ' 2326–2329.

11 נראה כי אין הכוונה בדרשת הפסוק לירושלים העיר כי אסא נלחם במרשה (דברי הימים ב יד, ח) ויהושפט בחצצון תמר היא עין גדי (שם כ, ב), אלא לממלכת ירושלים, ממלכת יהודה.

12 "תבע", סוקולוף, עמ' 574.

לו הקדוש ברוך הוא: חיך, דבר טוב תבעתה וממך הוא מתחיל. הה"ד "ויאמר ליוסף הנה אביך חלה" (שם מח, א).

בדרשה זו של ר' יהודה בר' סימון התביעה של שלושת האבות מקובלת על ה' והיא מתבטאת בתשובתו החוזרת "חיך, דבר טוב תבעתה"¹³. כך שאין לחפש במילה "תביעה" בדרשת זבדי בן לוי משמעות ביקורתית על מי מהמלכים. כפי שיוצע בהמשך, המלכים פונים אל ה' ממקום של מצוקה ולכן ייתכן שמדובר בדרישה בתוקף מחמת השעה הקשה ולא ממקום של חוצפה.

על פי הפסוק מתהלים יח, דוד מתכוון לרדוף, להשיג ולהרוג את אויביו וכל תביעתו היא שה' יסייע בעדו. פסוק הראיה לכך שה' שמע לתביעת דוד לקוח מהמרדף של דוד אחר העמלקים ששבו את נשותיו ולקחו את רכושו. לפני המרדף פונה דוד אל ה' ושואל: "וישאל דוד בה' לאמר ארדף אחרי הגרוד הזה האשגנו? ויאמר לו רדף כי השג תשיג והצל תציל" (שמ"א ל, ח). המילים "ארדוף" ו"האשגנו" יוצרות זיקה בין פסוק זה למילים "ארדוף אויבי ואשגם" שבפסוק מתהלים המתאר את תביעת דוד. זיקה זו מרחיבה את דברי דוד שבספר שמואל לאור הפסוק בתהלים.

כאמור, דוד תובע וה' מסייע בידו.¹⁴ בנקודה זו משולבת בתוך דרשתו של זבדי בן לוי דרשה של בן דורו יהושע בן לוי. דרשה זו מוסיפה נופך נסי למרדף של דוד וממחישה את היענות ה' לתביעתו. הציטוט מהמשנה הפותח במילים "דתנינן תמן" לקוח ממשנה ברכות פ"ט מ"ב, העוסקת בברכה הנאמרת על הזיקים ועל הברקים. לדרשה זו מקבילה בויקרא רבה (כא, ג, מהדורת מרגליות, עמ' תעח), אלא ששם הציטוט מהמשנה איננו ולכן נראה כי מדובר בתוספת מאוחרת הבאה בהקשר למילים "זיקים וברקים".¹⁵

המלחמה שעליה מדובר בקטע הדרשה על אסא היא מלחמתו בזרח הכושי המתוארת בדברי הימים ב (יד, ח-יד). צבאות זרח ואסא ניצבים זה מול זה באזור מרשה. לפני הקרב פונה אסא בתפילה אל ה': "ויקרא אסא אל ה' אלהיו ויאמר: ה', אין עמך לעזור בין רב לאין כח, עזרנו ה' אלהינו כי עליך נשענו ובשמך באנו על ההמון הזה, ה' אלהינו אתה אל יעצר עמך אָנוש" (י). אסא מתאר את עצמו ואת עמו במילים "אין כח" לעומת צבאו של זרח. מילותיו אלה של אסא הן נקודת האחיזה למילות הדרשה "אני אין בי כח". אסא מתאר בתפילתו את מצוקתו אל מול צבאו הגדול של זרח. מילים אלה מבטאות חוסר יכולת צבאית ולא אמירה שהיכולת קיימת אבל הבחירה היא לא לפעול אלא לסמוך על הסיוע האלוהי. הביטוי "אין בי כח" מופיע לא אחת בספרות חז"ל ומשמעו חוסר יכולת וחוסר מסוגלות אבל לא חוסר רצון או חוסר חשק.¹⁶

13 ראו גם במדרש תנאים לדברים לג, ב, עמ' 209: "וכן את מוצא בשמונה עשרה ברכות שקבעו חכמים ונביאים שלא רצו לתבוע צרכיהם של ישראל תחלה אלא פתחו בשבחו של הקדוש ברוך הוא...". גם במקור זה אין מדובר בדרישה בתוקף.

14 על ה"סיבתיות הכפולה" המאפיינת את שילוב הכוחות בין המעשה האנושי של דוד לסיוע האלוהי ראו זקוביץ, עמ' 96-105.

15 ראו בובר איכה רבה, עמ' 32, הערה ד.

16 לדוגמה: "משל למלך שהיה לו שדה והיה מבקש למוסרה לאריסים, קרא לראשון ואמר לו: תקבל אתה השדה הזו. א"ל: אין בי כח קשה הימני" (שמות רבה כז, ט). ר' שמעון בן לקיש אמר: למלך שהיה לו שני בנים כעס על הראשון ונטל את המקל וחבטו ופרפר ומת, התחיל מקונן עליו. כעס על השני, ונטל את המקל וחבטו ופרפר ומת, אמר מעתה אין בי כח לקונן עליהם אלא קראו למקוננות

מיד לאחר תפילת אסא באה תגובת ה': "ויגף ה' את הכושים לפני אסא ולפני יהודה וינסו הכושים. וירדפם אסא והעם אשר עמו עד לגרר ויפל מכושים לאין להם מחיה כי נשברו לפני ה' ולפני מחנהו וישאו שלל הרבה מאד" (יא-יב). ה' מתואר כמי שנוגף ואסא מתואר כמי שרודף ובהמשך נאמר "כי נשברו לפני ה' ולפני מחנהו" וכן "כי היה פחד ה' עליהם" (יג). ה' הוא המתואר כמי שפועל וממנו יראים ולא אסא.¹⁷ רצף הפסוקים הזה הוא שמסביר את תביעת אסא בדרשה "אלא אני רודף אותם ואתה עושה", ואת מענה ה' "אני עושה". אלא שהתיאור העתידי שבא בעקבות התפילה במקרא הופך בדרשה לתביעתו של אסא. נוסף על כך, במקרא המרדף מתבצע לאחר שהאויב ניגף על ידי ה', בעוד שבדרשה משתמע שהמרדף קודם להתערבות האלוהית. נראה שהשינוי נעשה כדי ליצור את הניגוד לדוד שמפרט את הפעולות: רדיפה, השגה והשמדה. ניסוח תביעת אסא על פי המודל של דוד מדגיש את ההבדל. דוד רודף ומבצע את ההרג בכוחות עצמו וה' רק מסייע לו בתאורת לילה, ואילו אסא רק רודף וה' הוא הנוגף את צבאו של זרח. ההיתלות של אסא בסיוע האלוהי מצביעה על חולשתו הצבאית לעומת כוחו של דוד ועל הגדלת הסיוע האלוהי.

מלחמתו של יהושפט היא בבני מואב ובני עמון כמסופר בדברי הימים ב (כ, א-כח). האויב חוצה את הירדן ונערך בעין גדי. המידע על חציית הירדן של "המון רב" (ב) מגיע ליהושפט לירושלים. יהושפט ירא, מכריז על צום וניגש לתפילה לפני ה' במקדש. אחר דברי שבח ותיאור המצב הוא אומר: "אלהינו הלא תשפט בם כי אין בנו כח לפני ההמון הרב הזה הבא עלינו ואנחנו לא נדע מה נעשה כי עליך עינינו" (יב). מילותיו של יהושפט המתאר את מצוקתו "כי אין בנו כח לפני ההמון הרב הזה" דומות מאוד למילותיו של אסא: "אין עמך לעזור בין רב לאין כח עזרנו ה' אלהינו כי עליך נשענו ובשמך באנו על ההמון הזה" (יד, י). בדומה לאסא גם יהושפט נמצא בנחיתות צבאית מול אויביו ואין הוא יכול לגבור עליהם. תגובת ה' לתפילת יהושפט נמסרת על ידי יחזיאל בן זכריהו הנביא:

ויאמר: הקשיבו כל יהודה וישבי ירושלם והמלך יהושפט, כה אמר ה' לכם: אתם אל תיראו ואל תחתו מפני ההמון הרב הזה כי לא לכם המלחמה כי לאלהים. מחר רדו עליהם הנם עלים במעלה הציץ ומצאתם אתם בסוף הנחל פני מדבר ירואל. לא לכם להלחם בזאת התיצבו עמדו וראו את ישועת ה' עמכם יהודה וירושלם, אל תיראו ואל תחתו מחר צאו לפניהם וה' עמכם. (טו-יז)

ותקוננו עליהם" (איכה רבה פתיחתא ב, מהדורת בובר, עמ' 4). "אמר דוד לפני הקדוש ברוך הוא: רבונו של עולם בשעה שיש בי כח לעמוד לפניך בתפלה ולהוציא אמרי האזינה' (תהלים ה, ב), ובשעה שאין בי כח התבונן מה בלבי, בינה הגיגי' (שם)" (מדרש תהלים ה, ו, מהדורת בובר, עמ' 53).

17 על הדגשת החלק האלוהי בניצחון ראו: מאירס, עמ' 85. לעומת זאת יוסף בן מתתיהו, קדמוניות היהודים ח, 294 (תרגום שליט, עמ' 297), מתאר כיבוש אנושי ולא אלוהי: "...אחרי דברי אסא אלה נתן לו אלוהים אות לניצחון. והוא שמח על מה שהוגד לו מפי אלהים והתנגש באויב והרג כושים רבים והניסם ורדפם עד ארץ גרר". על תיאור זה של בן מתתיהו ראו פלדמן, עמ' 265. עוד על צמצום החלק האלוהי ראו אצל יפת, עמ' 114-115, הסוברה כי הכינוי "מחנה ה'" מתייחס לצבא יהודה. עוד על מלחמה זו ראו בן שם, זרח הכושי.

בדברי ה' נאמר פעמיים המסר שהעם לא יילחם אלא ה' הוא שיילחם במקומם. העם חלש ומפחד ולכן ה' יפעל במקומם. בדברים אלה ישנה זיקה לדברי משה אל העם על שפת ים סוף: "ה' ילחם לכם ואתם תִּחַרְשׁוּן" (שמות יד, יד).¹⁸ לשמע דברי הנבואה, יהושפט והעם נופלים על פניהם ומודים והלויים קמים "להלל לה' אלהי ישראל בקול גדול למעלה" (יט). גם למחרת כאשר העם יוצא מזרחה השירה וההלל נמשכים: "ויִנְעֹץ אל העם ויעמד משִׁרְרִים לה' ומהללים להדרת קדש בצאת לפני החלוץ ואמרים הודו לה' כי לעולם חסדו" (כא). בזמן שהעם הולך ושר ה' פועל: "ובעת החלו בְּרִגָה ותִּהְלֶה נתן ה' מְאָרְבִּים על בני עמון מואב והר שעיר הבאים ליהודה וינגפו" (כב).¹⁹ וזה המראה שהתגלה לעיני העם בהגיעו למחנה האויב: "ויפנו אל ההמון והנֶם פגרים נפלים ארצה ואין פליטה" (כד). שירת ההודיה נמשכת גם בשוב העם: "ויבאו ירושלם כְּנַבְלִים וכַנְנוֹת ובחצצרות אל בית ה'" (כח).

דברי יהושפט בדרשה "אני אין בי כח לא להרוג ולא לרדוף" אחוזים יפה במילותיו שבמקרא "אלהינו הלא תשפט בם כי אין בנו כח לפני ההמון הרב הזה הבא עלינו" (יב). תחושת המצוקה, הפחד וחוסר היכולת לפעול משתקפים בדרשה. אך בעוד במקרא שירת יהושפט והעם נאמרת כתגובה לדבר ה', בדרשה היא מתוארת כתביעה "אלא אני אומר שירה ואתה עושה". נוסף על כך, חוסר הפעולה של יהושפט הוא לא רק תוצאה של הפחד וחוסר היכולת אלא זו הנחיית ה' באמצעות נבואת יחזיאל בן זכריהו. גם כאן, בדומה לאסא, הדרשה משבשת את הסיפור המקראי כדי להבליט את ההבדל בין יהושפט לדוד. בעוד דוד רודף והורג, יהושפט בחולשתו ובמצוקתו נאלץ רק לומר שירה. הבדל זה מעצים את המעורבות של ה' בהגנתו על יהושפט.

המלך הרביעי והאחרון המוזכר בדרשה הוא חזקיהו והמלחמה היא מערכת סנחריב מלך אשור על ירושלים (מלכים ב יח-יט; ישעיהו לו-לז; דברי הימים ב לב). סנחריב שולח את רבשקה לירושלים "בחיל כבוד" (מלכים ב יח, יז). רבשקה נוקט לוחמה פסיכולוגית ונושא נאום שמטרתו להחליש את העם (שם יט-לה). לשמע הדברים חזקיהו ושריו קורעים את בגדיהם ומתכסים בשק, מעשים המשקפים את המצוקה הקשה שבה הם נמצאים. חזקיהו פונה אל ישעיהו הנביא בבקשה שיתפלל אל ה' ואת דבריו הוא

18 על מלחמה זו של יהושפט ועל זיקתה ליציאת מצרים ראו כשר, ישועת יהושפט. הנ"ל, דה"ב כ. לפי כשר מטרת הזיקה, על הדמיון והשוני, להבליט את הצדיקות של יהושפט ושל עמו: "השוואת מיקומה של ההודיה כאן לזו שבסיפור קריעת ים סוף, מעניקה למעשה יהושפט את מלא משמעותו: הביטחון באלוהי ישראל, אינו תלוי בישועה עצמה והוא מבוטא רק עם ההכרזה עליה. בניגוד לבני ישראל, לא הישועה היא זו הגורמת להודיה, אלא אמונתם של אנשי יהודה, שאינה תלויה במעשה זה או אחר" (שם, עמ' 172).

19 יוסף בן מתתיהו, קדמוניות היהודים ט, 13 (תרגום שליט, עמ' 314), מסביר את ההתרחשות באופן הבא: "ואלוהים הטיל פחד ומבוכה בתוך העמונים והרגו איש את רעהו בחשבם זה את זה לאויב, עד שלא נשאר איש מכל הצבא הגדול הזה". ראו על כך בג, עמ' 19-20. באופן דומה לבן מתתיהו מסבירה יפת, עמ' 116: "אויבי ישראל השמידו אפוא זה את זה. בתחילה יצאו בני עמון נגד יושבי הר שעיר, ואחרי כן קמו בני עמון ומואב זה על זה, וכך חיסלו את עצמם בידיהם". ביחס לשאלה מי הם ה"מארבים", מסבירה יפת "הם מנחילים למחנה הצבא תבוסה ראשונית, וגורמים לכך שהשותפים למלחמה יחשדו איש ברעהו" (שם). לאחר שהיא דוחה את הפרשנות שמדובר ב"יצורים על-אנושיים" היא מציעה כי מדובר ב"מעין שודדי דרכים, המכניסים רוח רעה בין השותפים למלחמה וגורמים להם לחשוד איש ברעהו".

פותח במילים "כה אמר חזקיהו יום צרה ותוכחה ונאצה היום הזה כי באו בני עמ
 מִשְׁכַּר וְכַח אֵין לְלִדָּה" (שם יט, ג). המילים "וכח אין" הן נקודת האחיזה לדברי חזקיהו
 בדרשה "אני אין בי כח". ישעיהו שולח לחזקיהו מסר מעודד שה' יושיענו. מנגד, לאחר
 זמן, רבשקה מעביר לחזקיהו שוב מסר מאיים המבקש לערער את ביטחונו בה'. בעקבות
 מסר זה חזקיהו הולך למקדש ומתפלל אל ה' בבקשת עזרה, פעולה המזכירה את פעולת
 יהושפט. תשובת ה' לחזקיהו מגיעה בתיווכו של ישעיהו: "...כה אמר ה' אל מלך אשור
 לא יבא אל העיר הזאת ולא יורה שם חץ ולא יקֶן מִנָּה מִגֵּן ולא ישפֹךְ עליה סֶלֶלָה. בדרך
 אשר יבא בה ישוב ואל העיר הזאת לא יבא נֶאֱמָר ה'. וְגִנְתֵי אֵל הָעִיר הַזֹּאת לְהוֹשִׁיעָהּ
 לְמַעַנִי וְלִמְעַן דוֹד עֲבָדִי" (לב-לד). מסר אלוהי זה הוא נקודת האחיזה למענה ה' בדרשה:
 "אני עושה". הפסוק הבא מתאר את ביצוע ההתחייבות האלוהית: "ויהי בלילה ההוא
 ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור מאה שמונים וחמשה אֶלֶף וישכימו בבקר והנה כָּל־
 פְּגָרִים מֵתִים" (לה).

ההבחנה בדרשה בין יהושפט לחזקיהו היא במילותיו "ולא לומר שירה". כאמור,
 יהושפט מגיב בשירת תודה לשמע בשורת יחזאל בן זכריהו הנביא, מצווה לשיר בצאתם
 למדבר למקום חניית צבא האויב ושב בשירה לירושלים. חזקיהו לעומתו לא אומר דבר,
 לא לשמע המסר הראשון של ישעיהו, לא לשמע ההבטחה האלוהית לפעול ואפילו לא
 בעקבות התשועה הגדולה. השאלה היא מדוע חזקיהו לא אומר שירה? מדוע אין הוא
 מגיב כלל?

ב. מדוע חזקיהו לא אמר שירה?

חוסר התגובה של חזקיהו ואי אמירת שירת תודה הנם נושא שנידון במספר מקורות
 בדברי חז"ל. אחת הדרשות המפורסמות בנושא זה מובאת במסכת סנהדרין שבתלמוד
 הבבלי (צד ע"א, כ"י יד הרב הרצוג):

"למרבה המשרה ולשלום אין קץ [על כסא דוד ועל ממלכתו להכין אותה ולסעדה
 במשפט ובצדקה מעתה ועד עולם קנאת ה' צבאות תעשה זאת]" (ישעיהו ט, ו)
 — א"ר תנחום, דרש בר קפרא בציפורי: מפני מה כל מים שבאמצע התיבה פתוח,
 וזה סתום? ביקש הקב"ה לעשות חזקיהו משיח, וסנחריב גוג ומגוג.
 אמרה מרת הדין לפני הקב"ה: רבונו של עולם! ומה דויד שאמ' לפניך כמ' שירות
 ותושבחות — לא עשיתו משיח, חזקיהו שעשית לו כל הנסים הללו ולא אמר
 שירה לפניך — תעשהו משיח? בא מלאך וסתמו.²⁰
 פתחה הארץ > ואמרה לפניו: רבונו של עולם, אני אומרת לפניך שירה תחת
 צדיק זה, ועשהו משיח. פתחה²¹ < ואמרה שירה שני' "מכנף הארץ זמרת שמענו"
 (ישעיהו כד, טז).
 "צבי לצדיק וגו'" (שם) — אמ' שר העולם לפני הקב"ה: רב' שלעול', ייעשה
 צביונו [=רצונו] שלצדיק!

20 בכ"י פירנצה II I 8-7, דפוס ברקו ודפוס וילנה לא מוזכר המלאך אלא הנוסח "נסתם/נסתתם".
 לשאלה מהו שנתם מציע רש"י על אתר ד"ה מ"מ: "נסתמו הדברים שעלו במחשבה ולא נעשה".

21 כך בשאר עדי הנוסח.

> יצאה בת קול ואמרה: "רזי לי רזי לי" (שם).²²
 אמר נבייא: "אוי לי" (שם), עד מתי?
 יצתה בת קול ואמר: "בוגדים בגדו ובגד בוגדים בגדו" (שם).
 מאי "בוגדי" בגד' ובגד בוגדים בגדו"? אמר רבא ואי תימא ר' יצחק: עד דאתו
 בזוזי ובזוזי דבזוזי.

בבסיסה של דרשה זו שני פסוקים מספר ישעיהו. הפסוק הראשון הוא: "לְסִרְבָּה הַמְּשֻׁרָה
 ולשלום אין קץ על כסא דוד ועל ממלכתו להכין אתה ולסַעֲדָה במשפט ובצדקה מעתה
 ועד עולם קנאת ה' צבאות תעשה זאת" (ט, ו). הבסיס לדרשה הוא הופעת האות מ"ם
 סופית בתוך כתיב המילה "לְסִרְבָּה".²³ הפסוק הקודם מדבר על ילד שהוא יהיה נושא
 המשרה: "כי ילד ילד לנו בן נתן לנו ותהי המשרה על שכמו ויקרא שמו פלא יועץ אל גבור
 אביעד שר שלום" (שם ה). הפרשנות הרווחת בספרות חז"ל וגם בדרשת בר קפרא היא
 ששני הפסוקים מתייחסים לחזקיהו.²⁴ מידת הדין מערערת על כוונת ה' להפוך את חזקיהו
 למשיח על שלא אמר שירה והתוכנית נסתמת על ידי המלאך. בבבלי סנהדרין מובאת
 בהמשך (צט ע"א, עפ"י כ"י יד הרב הרצוג) דעתו של ר' הלל שנראה כי היא מבוססת על
 דרשה זו: "ר' הלל אומ': אין להם משיח לישראל כבר אכלוהו בימי חזקיהו".

הפסוק השני הוא: "מכנף הארץ זמרת שמענו צבי לצדיק ואמר רזי לי רזי לי אוי
 לי בגדים בגדו ובגד בוגדים בגדו" (כד, טז). בפסוק זה מוזכרים זמרה, צדיק, רז, צער
 ובוגדים. בדרשה כל אחד מרכיבים אלה שבפסוק נאמר על ידי דמות אחרת. הארץ
 מבקשת לסייע ולשיר במקום חזקיהו; שר העולם מתגייס גם הוא לעזרת הצדיק חזקיהו;
 בת קול רומזת על דחיית ימות המשיח למועד עלום; הנביא מצטער ושוב בת הקול
 מבקשת לנחם באמצעות רמז על מועד חדש.²⁵ נראה כי בדרשה זו ישנו שילוב של שתי
 דרשות נפרדות ששולבו יחדיו. הדרשה הראשונה היא דרשת בר קפרא על הפסוק הראשון
 העוסקת בבלימת התכנית לעשות את חזקיהו משיח. הדרשה השנייה היא על הניסיונות
 להציל את המצב ועל דחיית זמן בואו של המשיח לעתיד. ייתכן כי הבסיס לדרשה השנייה
 הוא הברייתא המובאת בהמשך הסוגיה בסנהדרין: "תנא משום רבי פפיאס: גנאי הוא
 לחזקיהו וסייעתו שלא אמרו שירה, עד שפתחה הארץ ואמרה שירה שנ' 'מכנף הארץ זמרת
 שמענו' (ישעיהו כד, טז)".

22 כך בשאר עדי הנוסח.

23 על התופעה של אות סופית באמצע מילה ראו טוב, עמ' 167–168.

24 על פי חז"ל ופרשני ימי הביניים שהלכו בעקבותיהם הנבואה בפרק ט עוסקת בחזקיהו, ראו על כך
 גינצבורג, ו, עמ' 218, הע' 70; אופנהיימר, עמ' 107–109; פריש. על הפולמוס היהודי-נוצרי סביב
 המסורת החז"לית שחזקיהו הוא דמות משיחית ראו הדס-לבל; ניומן, עמ' 95.

25 פירוש להגדרת הזמן "עד דאתו בזוזי ובזוזי דבזוזי", ראו "בז", ערוך השלם לרבינו נתן בן יחיאל, ב,
 עמ' 30: "באים שודדים על ארץ ישראל ובאים שודדים אחרים ושודדים המשודדים וישראל עמהן".
 לקריאה של דרשה זו בבבלי לאור המאורעות ההיסטוריים בתקופת חז"ל ראו גבעתי; אברבך. אברבך
 קורא את הדרשות על חזקיהו כמתייחסות לר' יהודה הנשיא. ההסבר האקטואלי של אברבך לאי
 אמירת השירה על ידי חזקיהו: "הראיות שהבאנו לעיל, מוכיחות שבר קפרא רמז בצורה שקופה לר'
 יהודה הנשיא, שהיה, לדעתו, ראוי לכתרו של המשיח, אלא שלא אמר שירה'. כלומר שהיה מנהיג
 פרוזאי ואפור אשר עסק כל ימיו בהלכה וחסרו לו התכונות הכריזמטיות והדמיון העשיר" (עמ' 370).

לביקורת הבבלית על שחזקיהו לא אמר שירה יש מקבילה ארץ-ישראלית במדרש שיר השירים רבה (ד, ח, ג, על פי כ"י וטיקן 76):

ר' ברכיה בשם ר' אלעזר: ראויין היו ישראל לומר שירה על מפלתן של סיחון ועוג, וראוי היה חזקיהו לומר שירה על מפלת סנחריב "ולא כגמול עליו השיב יחזקיהו כי גבה לבו [ויהי עליו קצף ועל יהודה וירושלים]" (דברי הימים ב לב, כה) — את חמי חזקיהו מלך וצדיק ואת אמרת "כי גבה לבו" ? אלא גבה לבו מלומר שירה. אתא ישעיהו לגבהון דחזקיהו וסיעתו אמ' לון: "זמרו ה'" (ישעיהו יב, ה), אמרון ליה: למה? "כי גאות עשה" (שם). אמ' ליה: כבר "מודעת זאת בכל הארץ" (שם). אמ' ר' אבא בר כהנא: אמ' חזקיהו: תורה שאני עוסק בה מכפרת על השירה. אמ' ר' לוי: וכי מה היו צריכין לומר נסיו וגבורותיו של הקב"ה מסוף העולם ועד סופו, אלא כבר עמד גלגל באמצע הרקיע וראו נסיו וגבורותיו של הקב"ה עד סוף העולם...?²⁶

אמ' ר' יהושע בן לוי: אילו אמ' חזקיהו שירה על מפלת סנחריב היה נעשה הוא והיה ראוי להיות מלך המשיח וסנחריב גוג ומגוג. והוא לא עשה כן אלא "עתה ידעתי כי הושיע ה' משיחו [יענהו משמי קדשו בגבורות ישע ימינו] אלה ברכב [ואלה בסוסים ואנחנו בשם ה' נזכיר]" (תהלים כ, ז-ח), מה כת' בתריה? "ה' הושיעה המלך יעננו ביום קראנו" (שם י).

מאחר שר' יהושע בן לוי הוא אמורא ארץ-ישראלי מהדור הראשון והאמוראים האחרים הם מהדור השלישי, נראה כי הם מבקשים להסביר את דרשתו. ר' יהושע בן לוי משלב את המוטיב המשיחי שהוחמץ עם אי אמירת השירה בדומה לבן דורו בר קפרא שדבריו הובאו בבבלי. יש לשים לב שדרשה זו מקבילה רק לחלק הראשון של הדרשה בבבלי כי אין בה התייחסות לפסוק על זמרת הארץ. את רעיון ההחמצה מבסס ר' יהושע בן לוי על דרשת מזמור תהלים כ. ה' הושיע את משיחו חזקיהו, סייע לו מן השמים והכה את סנחריב שבא ברכב ובסוסים. אבל מפני שחזקיהו לא אמר שירה, ה' יביא את תשועת הגאולה רק בעתיד "ביום קוראנו".²⁷ האמוראים המאוחרים מנסים להציע הסברים לשאלה מדוע חזקיהו לא אמר שירה. ר' ברכיה בשם ר' אלעזר וגם ר' לוי מתארים את חזקיהו כמי שלא ראה צורך לומר שירה כי כוחו של הקב"ה ידוע מנסיו הגדולים. שיקול זה של חזקיהו מתואר כגבהות לב מצדו. ר' אבא בר כהנא מציג שיקול אחר; העיסוק של חזקיהו בתורה הוא התחליף לשירה. מכל מקום תחושת ההחמצה והפניית אצבע מאשימה כלפי חזקיהו משותפת הן לבבלי והן לשיר השירים רבה. מנגד למקורות הביקורתיים ביחס לחזקיהו, ישנם מקורות בספרות חז"ל שלפיהם

26 הביטוי "עמד גלגל החמה" מתייחס לעצירת השמש המתוארת בהקשר של מחלת חזקיהו: "ויאמר ישעיהו זה לך האות מאת ה' כי יעשה ה' את הדבר אשר דבר הלך הצל עשר מעלות אם ישוב עשר מעלות. ויאמר יחזקיהו נקל לצל לנטות עשר מעלות לא כי ישוב הצל אחרנית עשר מעלות. ויקרא ישעיהו הנביא אל ה' וישב את הצל במעלות אשר ירדה במעלות אחז אחרנית עשר מעלות" (מלכים ב כ, ט-יא). לפי סדר עולם, כג (מהדורת מיליקובסקי, עמ' 296) נס זה היה ביום מפלת סנחריב וביום בו נרפא חזקיהו. ראו על כך מיליקובסקי (חלק הפירוש), עמ' 378-379.

27 דרשת הפסוק מתהלים כ קשה להבנה. ההסבר שהובא כאן מבוסס על פירושו של רש"י אשכנזי, "יפה קול" לשיר השירים רבה.

חזקיהו כן אמר שירה באותו לילה.²⁸ בחלק מהמקורות השירה שבה מדובר היא שירת ההלל. וכך מובא בבבלי פסחים (ק"ז ע"א, כ"י ביהמ"ד לרבנים, 1623, EMC, 271): "תנו רבנן: הלל זה מי אמרו? רבי אליעזר אומ': משה וישראל אמרוהו בשעה שעמדו על הים, הם אמרו 'לא לנו ה' לא לנו' (תהלים קטו, א), משיבה רוח הקודש ואומרת 'למעני למעני אעשה' (ישעיהו מח, יא) ... ר' עקיבא אומ':²⁹ חזקיהו וסיעתו אמרוהו בשעה שעמד עליהן סנחריב הרשע, אמ' 'לא לנו וגו'". גם בשמות רבה (יח, ה) מתואר חזקיהו כמי שאמר הלל אלא שכאן ההלל נאמר מפני שמדובר בליל פסח והוא קיבל משמעות נוספת לאור המאורעות:³⁰

"וישכימו בבקר והנה כולם פגרים מתים" (מלכים ב יט, לה), הה"ד "לבקרים אצמית כל רשעי ארץ [להכרית מעיר ה' כל פועלי און]" (תהלים קא, ח), והיו ישראל וחזקיהו יושבין ואומרין את ההלל שהיה ליל של פסח והיו מתיראים לומר עכשיו ירושלים מתכבשת בידו. כיון שהשכימו בבקר לעמוד ולקרוא ק"ש ולהתפלל מצאו אויביהם פגרים מתים...

ייתכן כי יש להבחין בין שירת ההלל לפני התשועה המתוארת כאן כשירת בקשה לעזרה ולא שירת תודה ולפיכך אין בהכרח סתירה בין מקורות אלה למקורות שבהם נשמעת הביקורת. אך במקור הבא מדובר במפורש בשירת תודה:

"שיר המעלות רבת צררוני מנעורי יאמר נא ישראל" (תהלים קכט, א) — זש"ה "והיה כי תמצאן אותו רעות רבות וצרות וענתה השירה הזאת" (דברים לא, כא), אמר הקדוש ברוך הוא: כאשר תמצאנה לישראל אלו הצרות ואצילן מהן, אותה שעה יאמרו לי שירה, שנאמר "וענתה השירה הזאת וגו'" (שם) ... וכן כשבא סנחריב אמר חזקיהו "ונגיותי ננגן וגו'" (ישעיהו לח, כ).³¹ (אגדת בראשית ס, א, מהדורת בובר, עמ' 119)

לאחר בחינת המסורות השונות בספרות חז"ל בדבר סוגיית שירת חזקיהו יש לחזור לדרשת זבדי בן לוי על ארבעת המלכים. כאמור, גם בדרשה זו חזקיהו אינו אומר שירה. השאלה היא האם יש לקרוא את אי אמירת השירה בדרשת זבדי לאור המקורות

28 גם יוסף בן מתתיהו, קדמוניות היהודים י, 24 (תרגום שליט, עמ' 345), סבור כי חזקיהו הודה לה' על ההצלה מסנחריב: "ומשניצל המלך חזקיהו בנס מפחד האויב הקריב הוא וכל העם קרבנות תודה לאלהים, הואיל ושום סיבה אחרת זולת עזרתו לא השמידה חלק מן האויבים ולא הניסה את יתרם מירושלים בהיותם מפחדים למות מיתה דומה". על ההבדל בין דבריו אלה של בן מתתיהו למגמה הביקורתית של חז"ל ראו בג, עמ' 419-420.

29 בכ"י מינכן 95, דפוס ונציה ודפוס וילנה הדברים מיוחסים לר' אלעזר בן עזריה.
30 על המסורת בחז"ל שלפיה הלילה שבו נגף ה' את צבא סנחריב היה ליל הסדר ראו גינצבורג, עמ' 216, הע' 54; מיליקובסקי (חלק הפירוש), עמ' 382. זיקה נוספת בין ליל הפסח לליל מפלת סנחריב בהקשר של אמירת ההלל נמצאת בתלמוד הירושלמי, פסחים ט, ג (לו ע"ד, מהדורת האקדמיה העברית ללשון, עמ' 552): "אמ' ר' יוחנן בשם ר' שמעון בן יצדק: כת' 'השיר יהיה לכם כליל התקדש חג' (יש' ל, כט) בא לילי פסח ללמד על מפלתו של סנחריב ונמצא למד ממנו מה זה טעון הלל אף זה טעון הלל".

31 ההקשר שבו מופיעה הנגינה בישיבה היא מחלת חזקיהו. על הקשר בין המחלה למפלת סנחריב ראו להלן.

הביקורתיים שהובאו לעיל?³² אם אכן יש קשר בין המקורות משמע שחזקיהו לא שר מפני שאינו רוצה בכך מסיבות שונות בדומה לסיבות שהוצעו בשיר השירים רבה. כיוון קריאה כזה נותן לדרשה של זבדי בן לוי משמעות תיאולוגית: חזקיהו בחר שלא לרדוף, שלא להרוג ושלא לשיר ובכל זאת ה' סייע בידו. ויתר על כן: הסיוע האלוהי הגיע על אף שהבחירה הזו לא ראוייה. השאלה היא האם לכך התכוון זבדי בן לוי בשומו בפיו של חזקיהו את המילים: "אני אין בי כח לא להרוג ולא לרדוף ולא לומר שירה, אלא אני ישן על מטתי ואתה עושה?"

כפי שהוצע בפרק הקודם שלושת המלכים הטוענים שאין בכוחם לפעול מתארים מצוקה אמיתית. הכתובים עצמם מתארים את החולשה הצבאית של מלכים אלה מול הצבאות המאיימים עליהם. חזקיהו מאוים על ידי האימפריה האשורית והוא מרגיש חוסר אונים מולה. טיעון זה מסביר מדוע חזקיהו לא מסוגל לרדוף ולהרוג; אבל מדוע אין לו כוח לומר שירה? המפתח להבנת הדבר נעוץ במילים "אלא אני ישן על מטתי", מדוע חזקיהו ישן על מיטתו בזמן שה' נוגף את צבא סנחריב?

הביטוי "ישן על המטה" המתאר אדם בזמן שה' פועל למענו מופיע פעמים מספר בספרות חז"ל, לדוגמה: "ארץ מצרים, אם אתה עמל בה בפסל ובקרדום ונותן שנת עינך עליה ואם לאו אין בכך כלום, אבל ארץ ישראל אינה כן אלא הם ישנים על מטותיהם והמקום מוריד להם גשמים" (ספרי דברים לח, מהדורת פינקלשטיין, עמ' 74 וראו עוד מכילתא דר' ישמעאל, ויסע ב, מהדורת הורוביץ-רבין, עמ' 162; ויקרא רבה יד, ב, מהדורת מרגליות, עמ' ש). על פי מקורות אלה השינה מבטאת פסיכיות אנושית בזמן שה' פועל למען האדם. אך עדיין יש לשאול האם הפסיכיות הזו היא תוצאה של בחירה מודעת של האדם המבקש לצמצם בכוונה את הפעילות שלו ולסמוך על הפעילות האלוהית? במקורות אלה היוזמה לפעולה היא של ה' ולא של האדם ואילו כאן חזקיהו הוא המבקש מה' לפעול בזמן היותו פסיכי. לכן יש לברר האם הדבר נובע מאדישות או אולי ביטול עצמי והישענות קיצונית על כוחו של ה'? או שמא הוא ישן על מיטתו מפני שהתשועה מתרחשת בלילה?

התשובה נמצאת בפרק הבא בספר מלכים ב. בפרק זה מסופר כי חזקיהו גוסס: "בימים ההם חלה חזקיהו למות ויבא אליו ישעיהו בן אמוץ הנביא ויאמר אליו: כה אמר ה' צו לביתך כי מת אתה ולא תחיה" (כ, א). הפתיחה "בימים ההם" יוצרת חיבור למאורעות של הפרק הקודם, המערכה האשורית על ירושלים. אמנם במילים אלה אין מספיק ידע בשאלה אם חזקיהו חלה בזמן המערכה או לאחריה. לאחר שחזקיהו שומע את דברי ישעיהו מתוארת תגובתו: "ויסב את פניו אל הקיר ויתפלל אל ה' לאמר: אנה ה' זכר נא את אשר התהלכתי לפניך באמת ובלבב שלם והטוב בעיניך עשיתי ויבך חזקיהו בכי

32 בפירושו על ה"עין יעקב", ר"י פינטו (הרי"ף) דן בשאלת הזיקה בין הדרשה הביקורתית בבבלי סנהדרין לבין דרשת זבדי בן לוי: "ומה שקטרג מדת הדין הלא על מנת כן עשה לו נס ואף שלא יאמר שירה כדאמרינן במדרש ד' מלכים מה שתבע זה לא תבע זה וכו' חזקיהו אמר אין בי כח לרדוף ולא להרוג ולא לומר שירה אלא אני ישן על מטתי כו'". י"ל [=יש לומר] דנהי שיעשה לו נס בלא שירה כיהושפט שהוא אומר 'ובעת החלו ברינה' (דברי הימים ב, כ, כב) הקב"ה מכה בהם, אבל מ"מ לאחר הצלתו היה ליה למימר שירה...". לפי קריאת הרי"ף דרשת זבדי בן לוי משבחת את חזקיהו, אם כן מדוע נמתחת עליו ביקורת בבבלי? לדעתו מדובר בבבלי בשירה אחרת שהיה מצופה מחזקיהו לשיר לאחר ההצלה ולא לשירה לשמע בשורת ההצלה כפי ששר יהושפט, עליה מדבר זבדי בן לוי.

גדול" (ב-ג). התיאור "ויסב את פניו אל הקיר" נמצא בזיקה לאחאב מלך ישראל שעליו מסופר: "וישכב על מטתו ויסב את פניו" (מלכים א כא, ד), לאחר שהוא כועס על נבות שאינו מוכן למכור לו את כרמו. זיקה זו יחד עם העובדה שחזקיהו גוסס מלמדת כי הוא שוכב על מיטתו.³³

בעקבות תפילתו ובכיו של חזקיהו ה' מבטל את הגזרה וישעיהו חוזר אל המלך ובפיו בשורה: "כה אמר ה' אלהי דוד אביך: שמעתי את תפלתך ראיתי את דמעתך הנני רפא לך ביום השלישי תעלה בית ה'. והספתי על ימיך חמש עשרה שנה ומכף מלך אשור אצילך ואת העיר הזאת וגנותי על העיר הזאת למעני ולמען דוד עבדי..." (ה-ו). בד בבד עם הבשורה על הרפואה והארכת ימיו מוסיף ישעיהו את המשפט "ומכף מלך אשור אצילך ואת העיר הזאת וגנותי על העיר הזאת". למשפט זה חשיבות רבה מפני שהוא מצטרף לפתיחה "בימים ההם" ומשתמע ממנו כי מחלת חזקיהו מתרחשת בזמן מערכת סנחריב. כאמור בפרק הקודם, משפט דומה נאמר לחזקיהו על ידי ישעיהו כמענה לתפילתו בעקבות נאום רבשקה (יט, לד). לאור זאת, כאשר זבדי בן לוי שם בפיו של חזקיהו את המילים "אני אין בי כח לא להרוג ולא לרדוף ולא לומר שירה, אלא אני ישן על מטתי ואתה עושה", הוא מתאר את חולשתו הפיזית בשל המחלה שפקדה אותו. החיבור בין המחלה למערכת סנחריב מופיע כבר באחד המקורות הקדומים בספרות חז"ל, בסדר עולם רבה (כג, מהדורת מיליקובסקי, עמ' 296): "לפני מפלתו של סנחריב חלה חזקיהו ג' ימים. ר' יוסה אומ': יום השלישי לחליו שלחזקיהו היא היתה מפלתו שלסנחריב..." ר' יוסי מסביר את המשפט הקודם לדבריו ובכך מחבר בין האירועים.³⁴ נראה אפוא להציע כי זבדי בן לוי מפרש את סדר ההתרחשויות בדומה לר' יוסי כך שהשכיבה במיטה היא תוצאה של המחלה.³⁵ אם כך אין מקום למתוח ביקורת על חזקיהו שלא אמר שירה ואין לקשור בין הדרשות הביקורתיות לדרשת זבדי בן לוי.³⁶ באופן זה

33 על זיקה זו ראו מונטגומרי וגהמן, עמ' 506.

34 וראו על כך מיליקובסקי (חלק הפירוש), עמ' 378.

35 רש"י ד"ה בימים ההם הולך בעקבות סד'ע וכך גם מצודת דוד וכן ר"י אברבנאל בפירושו על נביאים ראשונים, עמ' תרס. לעומתם הרלב"ג ד"ה בימים ההם מבקש לנתק בין המאורעות. גם יוסף בן מתתיהו, קדמוניות היהודים י, 25 (תרגום שליט, עמ' 345), מנתק בין זמן המערכה למחלה כך שאת המילים המקראיות 'בימים ההם' הוא ממיר במילותיו "אולם כעבור זמן קצר..." מאיר עסקה בגרסאות השונות של הסיפור המקראי המורחב על מחלת חזקיהו והיא מדגישה כי בשלוש הגרסאות על מחלת חזקיהו (תלמוד ירושלמי, קהלת רבה והתלמוד הבבלי) אין קשר בין המחלה למלחמה (עמ' 123). חוקרי המקרא עסקו בשאלת הכרונולוגיה של מלכות חזקיהו ובמסגרתה גם בשאלה אם אכן הייתה המחלה בזמן המערכה, ראו מונטגומרי וגהמן, עמ' 507, הסבורים כי פסוק ו הוא תוספת עריכה לאור דמיונו לפסוק יט, לד. לעומתם ראו תדמור וכוגן, שנת ארבע-עשרה, ובספרם מלכים ב, עמ' 255, הסבורים כי פסוק ו הוא במקומו בעוד פסוק יט, לד הוא המשני. ראו עוד הובס, עמ' 288-289, 291; לונג, עמ' 191; ורגון; סוויני, עמ' 420-421; מיאנו; גליל, תאריכים, עמ' 433-434.

36 כיוון הפוך מזה שהוצע כאן, שאמנם קושר בין המחלה לאי אמירת השירה אך לא כהסבר אלא כעונש, מובא בדרשה הבאה מליקוט שמעוני שמקורה במדרש ילמדנו (רמז רמג, מהדורת היימן-שילוני, עמ' 568): "חזקיהו לוח ישן ופרע נעור, כשעלה סנחריב עליו הפילו האלהים לפניו, הוה ליה למימר שירה על מפלתו ולא אמר. ומה היה לו? הפילו האלהים במטה וחלה כדי שיאמר שירה שנאמר 'מכתב לחזקיהו' (ישעיהו לח, ט). מסורת חז"לית זו מוזכרת על ידי אב הכנסיה אוסביוס מקיסריה (265-339?) בפירושו על ישעיהו לט, א, עמ' 190, והוא דוחה אותה. על אבות כנסייה נוספים המתייחסים למסורת זו ראו גינצבורג, עמ' 218, הע' 71; הולריך, עמ' 152. באליהו רבה (ט, מהדורת

ביקש לפרש ר' יעקב עמדין (אלטונה, 1697–1776) את דברי חזקיהו בדרשת זבדי בן לוי:

יפה אמר, לא במרד ומעל בה', אלא לפי שהיה אז שוכב על ערש דוי כמ"ש רז"ל שחלה חזקיה ג' ימים לפני מפלת סנחריב שהיתה בליל התקדש חג באותה לילה עדיין היה יגע חזקיה באנחתו על מטתו בדמעתו עד היום, אז עלה בית ה', הרי ודאי לא היה לו כח לרדוף ולא לומר שירה בעת מפלת סנחריב.³⁷

ג. המסר התיאולוגי-היסטוריוסופי וסיכום

לאור האמור עד כאן, אסא, יהושפט וחזקיהו נשענים על המעורבות האלוהית ההולכת וגדלה מתוך אילוף. הם חלשים לעומת האויב המאיים עליהם וחזקיהו אף גוסס על מיטתו. ההישענות על התשועה הנסית לא נעשית מתוך בחירה. אם כך דרשת זבדי בן לוי לא עוסקת בשאלה התיאולוגית אם על האדם לסמוך על הנס או לפעול בכוחות עצמו הרי חזקיהו לא בחר להיכנס לסיטואציה זו. נושא הדרשה הוא הסיוע האלוהי לאוהביו בכל מצב שבו הם מצויים. הנס בדרשה אין מטרתו להראות את גדולתו או חולשתו הרוחנית של מי מהמלכים אלא להראות את יחסו של ה' אליהם. הנס ממחיש את הסיוע שהם מקבלים משמים בשעת מצוקתם הפיזית. תשועת ה' מתעצמת והולכת ככל שהמצב מחמיר. מסר זה בא לעודד את האדם המאמין שה' יהיה לצדו בכל מצב גם במציאות קשה בבחינת "רצון יראיו יעשה ואת שנתם ישמע ויושיעם. שומר ה' את כל אוהביו ואת

איש שלום, עמ' 46) המחלה היא עונש על כך שחזקיהו בזמן המערכה התפלל אל ה' ללא יראת כבוד: "...כשבא סנחריב מלך אשור והקיף את ירושלים עמד חזקיה בתפילה לפני הקדוש ברוך הוא, שנאמר 'ויתפלל חזקיה אל ה' ויאמר וגו'' (ישעיהו לו, ט), נראה כאדם שהוא מדבר עם חברו. נחה רוח אלהים ובא על ישעיה בן אמוץ הנביא, אמר לו, אדם שמדבר לפני מי שגדול ממנו בשר ודם מרתיע גופו ונודעוץ איבריו, המדבר לפני מלך [מלכין המלכים ברוך הוא על אחת כמה וכמה שידבר באימה וביראה וברתת ובויע, לפיכך חלה חזקיה חולי גדול, שנאמר 'בימים ההם חלה חזקיהו למות וגו'' (שם לח, א), 'מת אתה' (שם) — בעולם, 'בימים ההם חלה' לעולם הבא". מאיר, עמ' 85, מדגישה כי בכל הגרסאות שבהן עסקה במאמרה אין מדובר בעונש אלא במחלה שבדרך הטבע.

37 ר' עמדין, הגהות יעב"ץ על ילקוט שמעוני, שמואל, רמז קסג, מובא ב"גליון ילקוט שמעוני על נ"ך מהגאון מוה"ר יעקב מעמדין זצ"ל", כרם שלמה, ז, ח (תשמ"ד), עמ' יג, וכן במהדורת היימן-שילוני, עמ' 375, הע' 9. לדרשת זבדי בן לוי הקדיש ש"מ אסטרייכר מאמר ארוך, איה מקום כבודו, בו ביקש להבין את דרשת זבדי בן לוי לאור מכלול דרשות חז"ל על ארבעת המלכים תוך יצירת סינתזה בין כולן ללא הבחנה בין קולות שונים הנשמעים בהן. מתודה זו הובילה אותו לדרוש את הדרשה על דרך האלגוריה וזה ההסבר שלו לשכיבת חזקיהו על המיטה: "השכיבה על המטה משמעותה כמו כן כי אין לו מה לעשות, לא מלחמה ולא מרדף ואפילו לא שירה. וזאת מכיוון שאין לו כלל מקום בבריאה, כאשר עבודתו הינה מן הסוג השולל באופן מוחלט את עצם מציאותה. ואין זה מעלה כלפיהם, זה שאינו צריך לעשות כלום: זה הוא חיסרון, לומר כי כל מעשי האדם אפילו בעבודת ה' הינם תהו ולעולם לא יספיקו בכדי להמליך את הקב"ה בבריאה, וכי אין ברירה לו לאדם אלא להוציא את עצמו מן העולם בכדי לתת לו יתברך מקום, וכביכול 'אין אני והוא יכולים לדור בכפיפה אחת' ח"ו [=חס ושלום]" (עמ' תשכד). בין שלל הדרשות שהביא אסטרייכר הוא מביא גם את דרשת סדר עולם רבה אבל לא עומד על הקשר בינה לבין דרשת זבדי בן לוי.

כל הרשעים ישמיד" (תהלים קמה, יט-כ). ראייה לכך שזהו המסר ולא השאלה בדבר ההישענות על הנס, היא העובדה שהעיקר חסר מן הדרשה: אין אמירה ברורה בדרשה מי מהמלכים גדול ממי. דבר זה הוא שיצר את המצב, שתואר בתחילת המאמר, בו הפרשנים וההוגים לאורך הדורות נחלקו בשאלה מיהו המלך האידאלי בדרשה — דוד או חזקיהו? נוסף על המסר התאולוגי בדבר הסיוע האלוהי המתעצם, התיאור ההדרגתי שבדרשה משקף את התפיסה ההיסטוריוסופית של הדרשן ביחס לתקופת שלטון של מלכי יהודה כירידה הדרגתית. את "ירידת הדורות" הזו יש לראות משתי נקודות מבט: [א] ארבעת המלכים האחד ביחס לקודמו. [ב] דוד אל מול שלושת המלכים האחרים. נקודת המבט הראשונה מתארת תהליך הדרגתי שבו כל מלך נאלץ יותר ויותר להשליך את יהבו על ה'. דוד עושה את כל הפעולות בכוחות עצמו ומבקש מה' שיצליח בידו. אסא רוף אבל נאלץ לבקש מה' שהוא זה שישמיד את אויביו. יהושפט בחולשתו לא מסוגל לרדוף ולכן מסתפק באמירת שירה. חזקיהו הגוסס לא מסוגל אפילו לומר שירה.

בספר מלכים אין אמירה מפורשת המצביעה על תהליך הדרגתי של ירידה לאורך תקופת מלכי יהודה. החוקרים חלוקים בשאלה אם בספר מלכים התיאור ההיסטוריוגרפי הוא תיאור ליניארי של ירידה הדרגתית עד לחורבן, או תיאור מורכב שיש בו עליות וירידות בהתאם למצבם הרוחני של המלכים.³⁸ גם בספר דברי הימים אין אמירה מפורשת של המחבר המצביעה על ירידת הדורות.³⁹ עם זאת ניתן להבחין בתהליך זה מתוך השוואה בין המלחמות שאתן התמודדו המלכים אסא, יהושפט וחזקיהו כפי שהן מתוארות בספר דברי הימים. מצד אחד יש להן נקודות דמיון אך מצד שני יש בהן גם שוני. רימון כשר משווה בין ארבע מלחמות המתוארות בספר דברי הימים.⁴⁰ שלוש מתוך הארבע הן מלחמות אסא, יהושפט וחזקיהו הנידונות בדרשת זבדי בן לוי. המלך הרביעי הוא אביה הנלחם בירבעם בן נבט. כשר עומד על הדגם הבסיסי המשותף לארבעת הסיפורים: צרה — זעקה — ישועה:

ה"צרה" מודגשת לא אחת במספרם העצום של האויבים ובנחיתותם המספרית של אנשי יהודה... במקום שאין המחבר נוקט במספרים מדויקים, הוא מדגיש לא אחת את גודלו של האויב בציונו כ"המון". היבט אחר של הצרה עולה בעצם

38 ראו גליל, תכלית חיבורו, העוסק בסוגיה זו בהרחבה. בהערה 1 גליל מפנה לחוקרים נוספים שעסקו בשאלת מגמתו של מחבר ספר מלכים. בעיניו של גליל המגמה ברורה: "...המסר החינוכי-דתי של ספר מלכים הוא ברור ואינו משתמע לשתי פנים. המחבר מציג את תולדות היחסים בין ישראל ויהודה לבין אלהיו לא כתהליך המצוי בהתמדה בדרך אל הכליון והאובדן אלא כמערכת מסועפת ומורכבת שיש בה עליות ומורדות, גאות ושפל — חטא, תשובה ומחילה" (עמ' 179).

39 יפת, עמ' 136, סבורה כי בסוגיה זו נבדל ספר דברי הימים מספר מלכים שבו היא כן מוצאת מגמת ירידה, לדעתה 'עורך ספר מלכים מבקש להסביר את מציאות זמנו, מציאות החורבן, וזוהי נקודת-המוצא לכתיבתו... התיאור כולו מכונן קדימה כלפי החורבן והוא היוצר תחושה של הידרדרות גוברת והולכת לקראת הקץ'. לדבריה מגמת המחבר של דברי הימים שונה: "נקודת המוצא של ספר דה"י היא בשיטה דתית: הדחף המפעיל אותו אינו במציאות של חורבן המציגה שאלות בפני המאמין ודורשת תשובה, אלא בהכרה דתית כוללת: הצורך לראות את התממשותו של הצדק האלוהי ולהסביר את כל תולדות ישראל לפרטיהם כתוצאה של הנהגה אלוהית".

40 כשר, ישועת יהושפט, עמ' 243-247.

האיום הנשקף ליהודה... ביטוי נוסף לצרה עולה מהרגשת חוסר האונים המובעת בתפילתו של המלך...
 ה"זעקה", המביעה ללא ספק את תלותו המוחלטת של המלך ועמו בה' וביטחונם בישועתו, כלולה בכל ארבעת התיאורים שבספר דבה".
 ה"ישועה" הינה כאמור נושאת אופי ניסי. בכל ארבעת התיאורים מוכרע המאבק בין יהודה לאויביה כתוצאה מהתערבותו הישירה של ה'... דומה שעניין לנו בשימוש סטריאוטיפי, המייחס לה' את תבוסתו הפתאומית של האויב ומנוסתו, שאפשר שהיא תוצאה של מגיפה הפוקדת את צבא האויב. תהיה המשמעות המדויקת של התערבות אלוהית זו אשר תהיה, הרי בשני התיאורים המצויינים לעיל אין התערבות ה' מהווה הגורם הבלעדי המשתתף במלחמה. נכון שהתערבות זו קובעת את מהלך הקרב, אולם לחילות יהודה עדיין נותר תפקיד. לעומת זאת במלחמת יהושפט ובמצור סנחריב עדים אנו לקביעות שונות, המפרטות קמעא את אופייה של ההתערבות האלוהית. כך אצל יהושפט עדים אנו מן הסתם ל"השמדה עצמית"... ואילו אצל חזקיהו יוצא המלאך ומשמיד במחנה אשור. המאפיין את שני התיאורים האחרונים הוא כי התערבותו של ה' במהלך האירועים לא זו בלבד שהיא קובעת את גורלם אלא שהיא הפעילות היחידה המתרחשת, וזאת ללא נקיפת אצבע מצד צבא יהודה. עוצמתה של הישועה הפלאית באה לידי ביטוי בשלושה תחומים: האחד – ציון מספרם הרב של הנופלים... השני – ציון השלל הרב הנופל לידי יהודה... השלישי – תיאור התדהמה והפתח התוקפים את המנוצחים...⁴¹

על אף שלארבע המלחמות ישנו דגם בסיסי משותף, מצייני כשר: "עם זאת אין מחבר הספר מגלה נוקשות יתירה, באשר הוא מעצב את הדגם לפי הנתונים שלעיניו ולפי מגמותיו ההיסטוריוסופיות והתיאולוגיות". זבדי בן לוי שם לב לדמיון בין המלחמות אך גם לשינויים: [א] צבא האויב הולך ומתעצם: אסא נלחם רק במלך כוש, יהושפט בקואליציה של עמון מואב ואדום וחזקיהו עומד מול האימפריה האשורית. [ב] חולשת המלכים הולכת וגדלה. [ג] החלק הנסי במערכה הולך ומתעצם. על בסיס השינויים האלה יוצר זבדי בן לוי את תיאור "ירידת הדורות" שהוא מבקש להציג בדרשתו. מוטיב "ירידת הדורות" של מלכי בית דוד מופיע בדרשה אחרת המובאת בפסיקתא רבתי, טו (מהדורת איש שלום, עו ע"ב):

א"ר ברכיה: "החודש הזה לכם" (שמות יב, ב), "כירח יכון לעולם" (תהלים פט,

41 יפת, עמ' 112–113, עורכת השוואה בין שלוש מתוך ארבע המלחמות שעליהן מדבר כשר, מלחמות אביה, אסא ויהושפט: "הקו המאפיין מלחמות אלו הוא שבכולן ניצחו המעטים את הרבים, החלשים את החזקים; לא העוצמה האנושית קובעת את גורל המלחמה, אלא עזרת ה'...". "בכל שלוש המלחמות ישנה התערבות ישירה של ה', והיא המחוללת תפנית במהלך המאורעות ובתוצאות המלחמה בהתאם לקניימיה דתיים, העומדים בניגוד לקניימיה טבעיים של כוח ועוצמה צבאית" (עמ' 117). לדעת יפת, עמ' 119, הסיבתיות הכפולה המתוארת בספר מלכים נחלשת בספר דברי הימים והמוקד הוא הפעילות האלוהית. ראו גם זליגמן, עמ' 81, הרואה בהעצמת הפעילות האלוהית ובצמצום הפעילות האנושית את "...הרוח שבה נכתבה לימים ההיסטוריוגרפיה של ס' דברי הימים" כשהוא מפנה למלחמת יהושפט בעמונים, במואבים ובאדומים.

(לח), כהדין סיהרא [=כזה הירח] אם זכיתם אתם מונין למליאתו ואם לאו אתם מונין לפגמו.

[זכיתם] הרי אתם מונין למליאתו: אברהם, יצחק, יעקב יהודה, פרץ, חצרון, רם, עמינדב, נחשון, שלמון, בועז, עובד, ישי, דוד, שלמה, "וישב שלמה על כסא ה' למלך" (דברי הימים א כט, כג) הא סיהרא על מליאתה [=הרי ירח על מילואו]. לא זכיתם אתם מונין לפגמו: רחבעם, אביה, אסא, יהושפט, יהורם, אחזיה, יואש, אמציה, עוזיהו, יותם, אחז, יחזקיהו, מנשה, אמן, יאשיהו, צדקיהו, "ואת עיני צדקיהו עור" (מלכים ב כה, ז) הא סיהרא על פיגמה [=הרי ירח על פגימתו].

בדרשה זו ישנו מבט היסטוריוסופי רחב של ההיסטוריה של עם ישראל החל מאברהם וכלה בצדקיהו. מאברהם מתחילה עלייה הדרגתית ששיאה בימי שלמה. משלמה מתחילה "ירידת הדורות" כשנקודת השפל בימי צדקיהו, בזמן חורבן בית המקדש הראשון. דרשתו של זבדי בן לוי מתמקדת רק בארבעה מלכים בתקופה שבין דוד לבין חזקיהו. אך, כאמור, מלבד הירידה ההדרגתית הזו ישנה נקודת מבט נוספת בדרשה: הבחנה בין דוד לשלושת המלכים האחרים. הסיטואציה שבה נתון דוד שונה באופייה מהסיטואציה שבה נמצאים שלושת המלכים האחרים. דוד יוזם את המרדף אחר עמלק מבלי שהם מאיימים עליו; הם שבו את נשותיו, בזזו את רכושו ונמלטו. לעומתו כל שלושת המלכים נמצאים תחת מתקפה של גורמים רבי כוח הגדולים מהם מבחינה מספרית. דוד תוקף ואילו צאצאיו מותקפים. ככל קורותיו אין מקרה שבו דוד כמלך נמצא בסיטואציה דומה לזו של צאצאיו שבה נשקפת סכנה לממלכתו. לכן אצל דוד לא שייך הביטוי "אני אין בי כח", בניגוד לשלושת המלכים שאחריו. כך שהנפילה הגדולה מתרחשת לאחר דוד. הוא ניצב בצד אחד ושלושת צאצאיו בצד אחר. דרשה מאוחרת המבוססת על דרשת זבדי בן לוי מדגישה את ההבחנה הזאת:

ד"א "תפלה לדוד שמעה ה' צדק" (תהלים יז, א) — בשביל אסא בן בנו כשיבואו הכושים, שנאמר "ויקרא אסא אל ה' [אלהי] ויאמר [וגו']" (דברי הימים ב יד, י), באותה שעה "שמעה ה' צדק הקשיבה רינתו" (תהלים שם) — כשיעמוד יהושפט, שנאמר "ובעת החלו ברנה [ותהלה] נתן ה' מארבים על בני עמון" (דברי הימים ב כ, כב). "האזינה תפילתי" (תה' שם) — כשיעמוד חזקיהו ויתפלל לפניך, שנאמר "ויסב חזקיהו פניו [ויתפלל אל ה']" (ישעיהו לח, ב).⁴² (אגדת בראשית, ט, ג, מהדורת בובר, עמ' 23)

לסיכום, זבדי בן לוי עוסק בהווה ובעתיד אך גם בעבר. זו היא דרשה תיאולוגית אך גם היסטוריוסופית. הדרשן מבקש להעביר מסר אקטואלי למאזיניו לגבי העמידה של ה' לימין המאמינים בו, ונוסף על כך פרשנות היסטורית של מלכות בית דוד. כאמור בראש המאמר, העוסקים בדרשה לאורך הדורות העדיפו למצוא בה מענה לשאלת היחס בין המעשה האנושי לנס האלוהי. היו שראו בדוד את המודל החיובי בעוד אחרים קראו את הדרשה באופן קוויאטיסטי כך שחזקיהו הוא גיבור הדרשה. נראה כי

42 יש לשים לב כי הפסוק המצוטט ביחס לחזקיהו הוא הפסוק המתאר אותו שוכב על המיטה בחוליו. משמע כי גם המעבד של דרשת זבדי בן לוי לדרשה זו הבין כי השכיבה של חזקיהו על המיטה נובעת מהיותו גוסס על מיטתו ולא מתוך בחירה.

ניתן להבחין במגמה הקוויאטיסטית המעלה על הנס את חוסר הפעולה של חזקיהו על פני דוד כבר בתוך חיבור מאוחר המאגד חומר חז"לי. הכוונה למקבילה המאוחרת של הדרשה במדרש תהלים עט, א (מהדורת בובר, עמ' 358):

"מזמור לאסף אלהים באו גוים בנחלתך" (תהלים עט, א). זהו שאמר הכתוב "לא האמינו מלכי ארץ וכל יושבי תבל כי יבא צר ואויב בשערי ירושלים" (איכה ד, יב), מי היה מאמין כי ירושלים תהא נכבשת ביד השונאים, אחר שנעשו בה נסים בימיו של סנחריב?

בא וראה, בשעה שבא גרוד של עמלק אל צקלג ושרפה, ושבה כל מה שבתוכה אנשים ונשים וטף, כיון שבא דוד ומצא צקלג נשרפה ושבה, התחיל יושב ובוכה הוא ואנשיו, מה אומר לפני הקדוש ברוך הוא: "ארדוף אחרי הגרוד הזה האשיגנו [וגו']?" (שמואל א ל, ח), וכן עשה דוד הלך ומצאן והשיגן והרגן, שנאמר "ויכסם דוד מהנשף ועד הערב למחרתם" (שם יז).

אסא לא עשה כן, אלא אמר אסא לפני הקדוש ברוך הוא: רבונו של עולם, אין בי כח לרדוף אחרי זרח מלך כושי. [מה עשה הקדוש ברוך הוא?] "ויגף ה' את הכושים לפני אסא" (דברי הימים ב יד, יא).

עמד יהושפט ואמר: רבונו של עולם אין בי כח לרדוף אחריהם, ולא לעשות עמהם מלחמה, אלא נהיה אנחנו עומדים ותרדוף אותם והן נגפים. וכן עשה הקדוש ברוך הוא, שנאמר "ובעת החלו ברנה ותהלה נתן ה' מארבים" (שם כ, כב), מה עשה? הלבישן אספקלריא ורואין אלו את אלו.

עמד חזקיהו בשעה שבא סנחריב ואמר: אין בי כח לרדוף ולא לראות מלחמות, אלא בשעה שאני ישן על מטתי, אתה עושה מלחמותינו. אמר הקדוש ברוך הוא: וכן אני עושה לך, אתה ישן על מטתך ואני עושה מלחמה, מה כתיב שם? "ויהי בלילה ההוא ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור מאה שמונים וחמשה אלף" (מלכים ב יט, לה). וכולם היו איפרכון ודוכסין ואיסטרטיקולין, וכל אוכלוסיהון, והלכו מהם כמה אוכלוסין. אמרו רבותינו: אחד מששים לאוכלוסין היו, ואותן שנשתיירו היו ממלאים את ארץ ישראל, שנאמר "והיה מוטות כנפיו מלוא רוחב ארצך עמנו אל" (ישעיהו ח, ח), והמוטה של תרנגול אחד מששים בכנפיו, וכל אותן מתו.

בגרסה זו של הדרשה כמה שינויים לעומת נוסח הדרשה באיכה רבה: [א] הדרשה אנונימית ואינה מיוחסת לאף חכם. [ב] ברור כי המלכים בפסוק הם מלכי הניכר שרואים בכיבוש ירושלים ולא מלכי יהודה. [ג] חיזוק לכך הוא היעדר הפתיחה "מה שתבע זה לא תבע זה", פתיחה שבאיכה רבה באה לאחור הפסוק על המלכים. [ד] בתוספת שלפני הדרשה מוזכרים הנסים שנעשו לסנחריב והם היוצרים את פליאת המלכים. באזכור זה ישנו רמז מטרים למה שיאמר בהמשך הדרשה על חזקיהו. [ה] אסא אומר שאין בכוחו אף לרדוף אף על פי שבגרסת איכה רבה הוא אומר שירדוף אבל לא יהרוג. [ו] אין אזכור לשירת יהושפט כך שאינו עושה דבר אפילו לא שר. [ז] גם אין שום התייחסות לכך שחזקיהו לא שר. לפיכך ההבדל בין יהושפט לחזקיהו הוא שיהושפט עומד בעוד חזקיהו ישן במיטתו. [ח] ישנו תיאור נרחב של עוצמת המגפה שהכתה בצבא סנחריב. התמונה העולה מהבדלים אלה היא שדרשה זו מבקשת להתמקד בנסים שנעשו

לחזקיהו ולכן הם מוזכרים כבר בראש הדרשה. ייתכן שמתוך היכרות עם המקורות המבקרים את חזקיהו על שלא אמר שירה הושמט פרט זה גם מיהושפט וגם מחזקיהו. גם בדרשה זו נשאר המסר של הסיוע האלוהי הגדל והולך אל מול מצוקת המלכים כבאיכה רבה. אלא שכאן נראה כי ישנה העדפה של חזקיהו על שאר המלכים, מה שלא היה בדרשת זבדי בן לוי המקורית.

לסיום, יש מקום לשאול מדוע רוב מוחלט של הפרשנים וההוגים העדיפו את הקריאה הרואה בדרשה מסר העוסק בשאלה אם לסמוך על הנס או לעשות את ההשתדלות האנושית המקסימלית. נראה להציע כי הקריאה הזו הופכת את הדרשה לרלוונטית ואפילו לקיומית הרבה יותר מהנושא הפשוט לכאורה שה' עוזר לאוהביו ולעושי רצונו בכל מצב שבו יהיו. העובדה שה' עוזר לאוהביו מוכרת וידועה אך מה צריך לעשות האדם כדי לזכות בסיוע זה? האם עליו לפעול במרוב ההשתדלות האנושית מצדו או דווקא לסמוך על הנס. הדילמה הזו בין הציפייה לסיוע האלוהי לבין הפעולה האנושית הטרידה ומטרידה את האדם המאמין.⁴³ השאלה מתעצמת במיוחד במציאות שבה אדם זה נמצא תחת שלטון זר והיכולת שלו לפעול כדי להגן על עצמו מצטמצמת. האם עליו להיות אקטיבי במציאות זו או להיכנס לעמדה קוויאטיסטית ולהשליך את יהבו על ה'?⁴⁴

43 ראו סקירה של מקורות תלמודיים והלכתיים בסוגיה זו: "אין סומכין על הנס", בר אילן וזיון, אנציקלופדיה תלמודית, א, עמ' תרעט-תרפא; חרל"פ; וינרוט; הלבני.

44 את האקטואליות של דרשת זבדי בן לוי לאדם המאמין לאור הפרשנות המקובלת גם בדורות האחרונים ראו הרב שולזינגר, עמ' קטו, המביא את דברי הרב אלעזר מנחם ש"ך (1898-2001). דברי הרב ש"ך נאמרו בעקבות מלחמת המפרץ הראשונה שבמהלכה נאלצו אזרחי מדינת ישראל לשבת בחדרים האטומים ולהמתין לנפילת הטילים מבלי יכולת להגיב. מספר הנפגעים מהטילים היה קטן. הרב ש"ך מסביר את המצב באמצעות דרשת זבדי בן לוי: "אתם רואים את ההנהגה של הרבש"ע, יהודים יושבים בארץ הקודש ולומדים תורה, בישיבות לומדים תורה, בכוללים לומדים תורה, ביחדים לומדים תורה, בבתי המדרש לומדים תורה. ובזכות התורה שלומדים, רק בזכות התורה, הקב"ה מצילנו מידם. וכשכולם פוחדים פחד נורא, מטילים, סקאדים, מהצורך העיראקי ימ"ש, מה עושה הקב"ה? שאמריקה תלחם את המלחמה שלנו, ואומרת לנו: אל תתערבו, ועוד מזהירה: אם אתם תתערבו, אנחנו לא נילחם בשבילכם. לא היה דבר כזה מימות עולם שמדינה אחת תלחם בשביל מדינה אחרת! עם ישראל בארץ הקודש עמד בסכנה נוראה של טילי הסקאד שנוזקו עליהם, שה' ישמור, בסקאד אחד אפשר להחריב נורא, ואומה אחרת נלחמת את המלחמה שלנו. הרי זה ממש כמו שחזקיהו המלך התפלל לקב"ה, אני ישן על מטתי ואתה עושה לי נס". הרב שולזינגר (1941-2010) הולך בעקבות רבו וכך אמר בדרשה שלו, גם היא בעקבות מלחמת המפרץ הראשונה: "לפתוח את הלב, לשבת להרעיש בתהלים, זה הקב"ה רוצה, להרעיש בתהלים, ובככיות, בדמעות. שערי דמעות לא ננעלו. אין חפץ לעליון בתחתונים, אלא שיוזקו ויאמרו בריותיך אנחנו. זה אנחנו מכריזים, שאנחנו בריות של ה'. אנחנו בוטחים בה', הכל על ידיו, ואנחנו כלום. חזקיהו המלך אמר אני אין לי כוח, לא לשיר שירה ולא ללחום מלחמות, אני שוכב על מיטתי ואתה עושה לי נס. ויקם בבוקר והנה כולם פגרים מתים. בכוח האמונה". הדרשה הוקלטה והופצה תחת השם "נחש צפע שלאחר המלחמה". דבריו הובאו אצל גודמן ובילו, עמ' 200. מנגד לעמדה החרדית הפסיבית הזו עומדים רבנים מהציונות הדתית ועל בסיס הדרשה של זבדי לוי מגיעים למסקנה הפוכה. ראו הרב מלמד, עמ' 32: "מעלתו של מי עדיפה? של מי שמתמשש בכשרונו ומאמץ את כוחותיו ובעזרת ה' מצליח להגשים את שאיפותיו הטובות, או של מי שזוכה לנס משמים? רבים טועים לחשוב שמעלתו של הזוכה לנס גדולה יותר, ושהוא המאמין האמיתי. ואילו זה המתאמץ מקטין כביכול את מקומו של הקב"ה בהנהגת העולם... אבל האמת הפוכה, המדרגה העליונה היא שדבר ה' יתגלה דרך מעשה ידי האדם...". בנקודה זו מביא הרב מלמד את דרשת זבדי בן לוי ואז ממשין: "ושוב, יש טועים לחשוב כי חזקיהו הצדיק שבכולם, שהוא

רשימת קיצורים וביבליוגרפיה

- מ' אברבך, "חזקיהו מלך יהודה ורבי יהודה הנשיא: הקשרים משיחיים", תרביץ, נג, ג (תשמ"ד), עמ' 353–371.
- ר"י אברבנאל, פירוש על נביאים ראשונים, ירושלים, תשט"ו. Eusebius of Caesarea, *Commentary on Isaiah*, J. J. Armstrong (trans.), Downers Grove, 2013.
- ב' אופנהיימר, "כי ילד יולד לנו בן נתן לנו" – עיונים באסכולוגיה של ישעיה", י"מ גרינץ וי' ליור (עורכים), ספר סגל, ירושלים, תשכ"ה, עמ' 103–126.
- א"א אורבך, חז"ל פרקי אמונות ודעות, ירושלים, תשס"ו. ש"מ אסטרייכר, "איה מקום כבודו? דוד, אסא, יהושפט וחזקיהו", ישורון, כא (תשס"ט), עמ' תרצז–תשכד.
- ט' ארטמן-פרטוק, "אירוע ספרותי וסיפר היסטורי – בין חז"ל לאבות הכנסיה", מחקרי ירושלים בספרות עברית, כד (תשע"א), עמ' 23–54.
- C. Begg, *Josephus' Story of the Later Monarchy*, Leuven, 2000.
- ד' בוירין, מדרש תנאים – אינטרסקסטואליות וקריאת מכילתא, ירושלים, תשע"א.
- פירוש רבינו בחיי בן אשר על התורה (מהדורת ח"ד שעוועל), ירושלים, תשכ"ז.
- א' בן-יהודה, מילון הלשון העברית, ירושלים, תש"ך. ר' נתן בן יחיאל, ערוך השלם, וינה, תר"ן.
- י' בן שם, "מלחמת זרח הכושי", ב' אופנהיימר (עורך), המקרא ותולדות ישראל – מחקרים במקרא ובספרות בית שני לזכרו של יעקב ליור, תל אביב, תשל"ב, עמ' 51–56.
- מ' בר אילן וש' זיין, אנציקלופדיה תלמודית, ירושלים, תש"ז. מ' גבעתי, "המלך חזקיהו כסמל משיחי", בית מקרא, 30, ג (תשמ"ה), עמ' 370–374.
- י' גודמן וי' בילו, "בחמש הדקות האלה שמתפללים מנווטים את הטיל": חרדה, חרדיות וישראליות בדרשות רבנים על

שוכב על מיטתו וה' עושה לו נס ומכה עבדו את מחנה אשור. אבל האמת הפוכה, המדרש מבטא את ההתדרדרות הנוראה של ישראל. מהימים הגדולים של דוד המלך עד לימות חזקיהו. חוסר יכולתו של חזקיהו להלחם באויביו, ואף לומר שירה על מפלתם, ביטאה את החורבן הפנימי של ישראל... יש דרשנים שכדי להגדיל את מעלת התפילה מפריזים ואומרים כי אין צורך בחיילים – די לומר תהלים. אבל הם חולקים על מחבר ספר תהלים בכבודו ובעצמו. דוד המלך שחיבר את מזמורי תהלים לא הסתפק באמירתם. הוא רדף אויביו, השיגם ולא שב עד כלותם... יבורכו החיילים ההולכים בדרכו של דוד המלך...".

מלחמת המפרץ", י' יונה וי' גודמן (עורכים), מערבולת הזהויות: דיון ביקורתי בדתיות ובחילוניות בישראל, תל אביב, 2004, עמ' 165–215.

ל' גינצבורג, אגדות היהודים, ו, גבעתיים-רמת גן, 1975.
G. Galil, "Dates and Calendars in Kings", A. Lemaire and B. Halpern (eds.), *The Book of Kings: Sources, Composition, Historiography and Reception*, Leiden, 2010, pp. 427–443.

גינצבורג
גליל, תאריכים

ג' גליל, "תכלית חיבורו של ספר מלכים והיקפה של ההיסטוריה הדויטרונומיסטית", מ' הלצר ומ' מלול (עורכים), תשורות לאבישור – מחקרים במקרא ובמזרח הקדמון בלשון העברית ובלשונות השמיות, תל אביב, תשס"ד, עמ' 179–184.

גליל, תכלית חיבורו

M. Hadas-Label, "Hezekiah as King Messiah: Traces of an Early Jewish-Christian Polemic in the Tannaitic Tradition", J. T. Borrás, A. Saenz-Badillos (eds.), *Jewish Studies at the Turn of the Twentieth Century*, I, Leiden, 1999, pp. 275–281.

הדס-לב

T. R. Hobbs, *2 Kings* (World Biblical Commentary, 13), Waco, 1985.

הובס

M. J. Hollerich, *Eusebius of Caesarea's Commentary on Isaiah*, Oxford, 1999.

הולריך

רי"י הכהן, צפנת פענח, קארעץ, תקמ"ב.
רי"י הכהן, תולדות יעקב יוסף, ירושלים, תש"ע.
א"ב הלבני, "מצווה לסמוך על הנס", בד"ד, 26 (תשע"ב), עמ' 63–67.

הכהן, צפנת פענח
הכהן, תולדות יעקב יוסף
הלבני

רא"י העשיל, אוהב ישראל, ירושלים, תשנ"ט.
מ"ד הר, "תפיסת ההיסטוריה אצל חז"ל", דברי הקונגרס העולמי השישי למדעי היהדות, ג (תשל"ז), עמ' 129–142.
א' וינרוט, "אימתי נוטלים סיכון ומתי סומכים על הנס?", סיני, קלד (תשס"ה), עמ' קלד–קמג.

העשיל
הר

ש' ורגון, "זמנה של מחלת חזקיהו וביקור המשלחת מבבל", בית מקרא, 39, ד (תשנ"ד), עמ' 289–305.

וינרוט
ורגון

י"א זליגמן, "גבורת האדם וישועת האל – הסיבתיות הכפולה בחשיבה ההיסטורית של המקרא", מחקרים בספרות המקרא, ירושלים, תשנ"ו, עמ' 62–81.

זליגמן

י' זקוביץ, דוד מרועה למשיח, ירושלים, תשנ"ו.
י"ח חרל"פ, "איין סומכין על הנס" – האומנם?, המעין, מד, ג (תשס"ד), עמ' 41–60.

זקוביץ
חרל"פ

ע' טוב, ביקורת נוסח המקרא, ירושלים, תשנ"ז.

טוב

גלעד ששון	244
ש' יפת, אמונות ודעות בספר דברי הימים, ירושלים, תשנ"ה. ע' ישראלי, פתחי היכל – עיוני אגדה ומדרש בספר הזוהר, ירושלים, תשע"ג.	יפת ישראלי
ר' כשר, "דה"ב כ, א-ל, עיון ספרותי תיאולוגי", הגות במקרא, ה (תשמ"ח), עמ' 167-176.	כשר, דה"ב כ
ר' כשר, "ישועת יהושפט: מימדיה, מקבילותיה ומשמעותיה (דבה"יב כ, א-ל)", בית מקרא, לא, ג (תשמ"ו), עמ' 242-251.	כשר, ישועת יהושפט
י' לוינסון, הסיפור שלא סופר – אמנות הסיפור המקראי המורחב במדרשי חז"ל, ירושלים, תשס"ה.	לוינסון
B. O. Long, <i>2 Kings</i> , Grand Rapids, 1991.	לונג
רמ"ח לוצאטו, מסילת ישרים, ירושלים, תשמ"ח.	לוצאטו
J. M. Myers, <i>II Chronicles</i> (Anchor Bible, 13), New-York, 1988.	מאירס
ע' מאיר, "הסיפור על מחלת חזקיהו – הסיפור הדרשני והקשריו", סוגיות בפואטיקה של סיפורי חז"ל, תל-אביב תשנ"ג, עמ' 81-123.	מאיר
J. A. Montgomery and H. S. Gehman, <i>A Critical and Exegetical Commentary on the Books of Kings</i> , Edinburgh, 1951.	מונטגומרי וגהמן
D. Miano, "What Happened in the Fourteenth Year of Hezekiah? : A Historical Analysis of 2 Kings 18-20 in the Light of New Textual Considerations", S. Malena and D. Miano (eds.), <i>Milk and Honey</i> , Winona Lake, 2007, pp. 113-132.	מיאנו
ח' מיליקובסקי, סדר עולם, ירושלים, תשע"ג. הרב א' מלמד, רביבים, הר ברכה, תשס"ח.	מיליקובסקי מלמד
ה' ניומן, "לידת המשיח ביום החורבן – הערות היסטוריות ואנטי-היסטוריות", מ' מור, ג' פסטור, י' רונן וי' אשכנזי (עורכים), לאוריאל – מחקרים בתולדות ישראל בעת העתיקה מוגשים לאוריאל רפפורט, ירושלים, תשס"ו, עמ' 85-110.	ניומן
M. A. Sweeney, <i>I and II Kings</i> , Louisville, 2007.	סויני
M. Sokoloff, <i>A Dictionary of Jewish Palestinian Aramaic of the Byzantine Period</i> , Ramat Gan, 2002.	סוקולוף
ש"י עגנון, ספר סופר וסיפור, תל-אביב – ירושלים, תשל"ח. מ' פייקאז', חסידות ברסלב, ירושלים, תשנ"ו.	עגנון פייקאז'
L. H. Feldman, <i>Studies in Josephus' Rewritten Bible</i> , Leiden, 1998.	פלדמן

- 245 "ארבעה מלכים מה שתבע זה לא תבע זה" פריש
- ע' פריש, "על ארבעה מקומות של ברכה למלוכה ולמשחיות", רייזל
 בית מקרא, טז, ד (תשל"א), עמ' 571–581. שולזינגר
 ע' רייזל, מבוא למדרשים, אלון שבות, תשע"א. שונאן
 הרב מ"מ שולזינגר, פניני רבינו האבי עזרי, בני-ברק, תשס"ב.
 א' שונאן, "חטאיהם של נדב ואביהו באגדת חז"ל – לבעית
 הסיפור המקראי המורחב באגדת חז"ל", תרביץ, מח (תשל"ט),
 עמ' 201–214.
- ר' ש"ץ אופנהיימר, החסידות כמיסטיקה – יסודות ש"ץ אופנהיימר
 קוויטיסטיים במחשבה החסידית במאה הי"ח, ירושלים,
 תשכ"ח.
- ח' תדמור ומ' כוגן, "מאירועי שנת ארבע-עשרה לחזקיהו: תדמור וכוגן, ארבעה
 מחלת המלך וביקור המשלחת הבבלית", ארץ-ישראל, טז עשרה
 (תשמ"ב), עמ' 198–201.
- M. Cogan and H. Tadmor, *II Kings* (Anchor Bible, 11), תדמור וכוגן, מלכים ב
 New York, 1988.

